

A MERCY–APPONYI URADALOM RÓMAI KATOLIKUS ALSÓPAPSÁGA. TÖRTÉNELEMSZEMLÉLET ÉS NÉPRAJZI ÉRDEKLŐDÉS¹

Ahogy arra Paládi-Kovács Attila több munkájában is rámutatott, az egyházi személyek tevékenysége igen fontos szerepet játszik a magyar néprajz tudománytörténetében.² Tanulmányomban a Pécsi Egyházmegyében, szűkebb értelemben pedig a Mercy–Apponyi uradalomban,³ főként magyarországi németek lakta településeken tevékenykedő, római katolikus alsópapság⁴ történelemszemléletével, néprajzi látásmódjának kibontakozásával és plébániatörténet-írásuk attitűdváltásával foglalkozom. Kutatásom elsődleges fókuszpontjában e helyi szokásrendet meghatározó plébánosok plébániai szférában kifejtett, elsősorban a *historia domus* által megőrzött, napjainkig nagyrészt rejtve maradt tevékenysége áll. Tapasztalatom szerint munkáik a helytörténetírás, a néprajzi érdeklődés, a táj- és népismereti leírás korai képviselőinek tekinthetők. Írásommal a Bárh Dániel által megfogalmazott néprajz-tudománytörténeti kérdéseket felvető kutatási programhoz is szeretnék esettanulmánnyal hozzájárulni, amelynek középpontjában a 18–20. századi történeti Magyarország lokális közösségeiben tevékenykedő katolikus és protestáns papság attitűdje, műveltsége és habitusa áll (BÁRTH, 2019a, 395–397.).

I. A Pécsi Egyházmegye forrásadottságai

A Pécsi Egyházmegye területén 205 plébániát tartanak számon, melyek közül 88 alakult újjá 1780 előtt (tulajdonképpen kontinuos középkori plébániákkal nem számolhatunk), 32 II. József uralkodása alatt (1780–1790) jött létre, 85 plébániát pedig azt követően

¹ A tanulmány az MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport támogatásával készült.

² Rövid válogatásként lásd: PALÁDI-KOVÁCS szerk., 1985, PALÁDI-KOVÁCS, 1989, 2006, 2011, 2012, 2016.

³ A következő római katolikus és evangélikus, kisebb számban református vallású, a második világháborúig döntően németek lakta települések (mai névalak szerint): Aparhant, Bátaapáti, Bonyhádvarasd, Diósberény, Dúzs, Felsőnána, Hőgyész, Izmény, Kalaznó, Keszőhidegkút, Kismányok, Kisvejké, Kölesd, Lengyel, Mucsfa, Mucsi, Nagyvejké, Pálfa, Sárszentlőrinc, Szakadát, Varsád, Závod (a felsorolásban az uradalmi puszták nem szerepelnek). A Botka, majd Sinzendorff családok által birtokolt uradalom közkeletű elnevezését a struktúráját kialakító Claude Florimund de Mercy grófról, valamint a birtokot 1773-ban megvásárló Apponyi Györgyről kapta, akinek le-származottai 1817-ben Hőgyész, Kölesd és Pálfa központokkal három részre osztották fel azt, így a hajdan nagy kiterjedésű birtok fokozatosan tovább aprózódott (VÁRNAGY, 1998, 47–102.).

⁴ Az alsópapságról a 18. századi pécsi egyházmegyére vonatkozóan lásd: GÓZSY, 2019, 211–258. A téma néprajzi vetületeiről lásd: BÁRTH, 2013, 9–42.; valamint a kötet esettanulmányait: BÁRTH szerk., 2013.

hívtak életre. Az egyházmegye plébániahálózatának levéltári szempontú vizsgálatakor a kutatónak – más egyházmegyékhez hasonlóan – nagyfokú esetlegességgel kell számolnia. A források hiatusait okozhatják a plébániaváltás zökkenői, a tárolás nem megfelelő minősége, illetve az aprófalvak elnéptelenedése következtében bekövetkező nagyarányú plébániaösszevonások. Napjainkban a dokumentumok jelentős hányada a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban kutatható, melynek iratanyagát figyelembe véve kijelenthető, hogy a plébániai levéltárak elsősorban a 19–20. század során létrejött dokumentumokban bővelkednek, kora újkori iratok csupán szűkebb körükben maradtak fenn (VARGA, 2006, 5–6.).

A katolikus egyházi irányítás és a népi kultúra kapcsolatát adató dokumentumok szerzői az elit kultúra, a nagyhagyomány képviselői, akiknek döntő szerepe volt a népi kultúra 16–18. századi reformjában. A vonatkozó forrástípusok közül elkülöníthetők azok az iratok, melyek létrehozásában az alsópapság másodlagos vagy teljesen inaktív szerepet játszott, és azok, melyeknek megalkotása a falusi plébánosokhoz köthető (BÁRTH, 2005, 48., 61–62.).

Elsősorban a püspöki levéltárakban, de gyakran a plébánián is olvasható forrástípusok az egyházlátogatási jegyzőkönyvek.⁵ Ezen iratok jellemzően bőséges leírással szolgálnak a templom, a plébánia és az iskola állapotáról, berendezéséről, lakóiról, a plébánosról, és szerencsés esetben a bevett formuláknál bővebben is említést tesznek a falu lakosságáról. Mivel a vizitátorok (elsősorban püspöki helynökök, esperesek) a plébánosok válaszait előzetesen szétküldött kérdőívekre rögzítették, egy kissé sematizált, olykor torzult valóságképet mutatnak, egy-egy plébánia egyedisége főként a negatív, kirívó példákban mutatkozik meg. Szintén kevésbé hangsúlyos az alsópapság szerepe a zsinati határozatok, konzisztórium-i jegyzőkönyvek, szerzetesházak és missziók tevékenységét megőrkítő dokumentumok létrehozásában, ám néprajzi vizsgálatuk a vizitációkhoz hasonlóan mégis indokolt (VANYÓ, 1941, 34.; TOMISA, 1992, 5–17.; BÁRTH, 2005, 58–63.).

Az 1827 előtt létrehozott anyakönyveket a plébániákon lelhetjük fel, szerencsés esetben fennmaradt másodpéldányuk a megyei levéltárban, 1895. október elsejétől pedig a püspöki levéltárban található. A plébániai iratok kötetes dokumentumai közé sorolandók továbbá az iskolaszéki jegyzőkönyvek, egyházmegyei körlevelek, rendeletek protokollumai, valamint optimális esetben másolva is fennmaradtak a szálás iratok közé sorolandó levelezések, kihallgatási jegyzőkönyvek, az alapítványok és felajánlások dokumentációi, a vallásos egyesületek iratai, a párjegyzékek, prédikációs gyűjtemények, és esperesi székhely esetén a koronák dokumentumai. Forrásként tekinthetünk a plébániai könyvtári állományra is, mely körben történeti néprajzi szempontból kiemelkedő információértékkel bírnak a szertartáskönyvek (BÁRTH, 2005, 49–56., 61–62., 2008, 290–300., 2019b, 197–210.; VARGA, 2006, 10–24.).

⁵ A Pécsi Egyházmegye területén a következő, olykor töredékes jegyzőkönyvek ismertek: 1721, 1729, 1738–1742, 1753–1757, 1776, 1783–1785, 1810–1811, 1828–1830, 1841–1851. A felsorolásban nem szerepelnek az esperesi vizitációk, illetve a szűkebb régióra koncentrálók. A fentiekén kívül az 1733-as plébánia összeírás emelném ki, mint e körbe tartozó, jelentős forrástípust (KERSÁK, 1983, 304.; PATKÓNÉ KÉRINGER, 1999, 14–17.; GÓZSY, 2013; GÓZSY – VARGA, 2015, 76–77.).

I.1. A historia domus

A historia domus (historia parochiae, annales, res gestae parochiae) jelentése plébániai évkönyv, plébániai krónika. Egységesen viseli magán a krónika és az évkönyv sajátosságait, noha a szakirodalomban és a forrásokban igen keskeny a választóvonal a plébániatörténet és a plébánia krónika között. Az egyidejűség a szubjektivitás különbözőteti meg a plébánia krónikát a plébániatörténettől, továbbá a létrehozó személye, hiszen a plébániatörténet-írás lehetősége e szempontból nyitottabb fogalom. Amíg a plébániatörténet optimális esetben nyomtatva jut el az olvasóközönséghez, addig a historia domus esetében még akkor is a kézírás volt gyakorlatban, amikor a gépirás már ismert volt, így tehát e tulajdonság is a napló jelleget sugallja (FÉLEGYHÁZY, 1936; VANYÓ, 1940, 37–39.; BEKE, 1997, 150–151.).

A Pécsi Egyházmegye szerencsésebb településein 18. századi háztörténeteket is fellelhetünk, ám vezetésüket Szepesy Ignác, majd tartósan Zichy Gyula püspök szabályozta, pontosabban tette kötelezővé 158/1913-as, instrukciókat is tartalmazó rendelkezésével (VARGA, 2006, 7–10.; VÉRTESEI, 2015, 25.). A háztörténetek forrásértéke a 18. század során más források hiányában értékelődik fel, ezt követően pedig beszámolóik a szabadságharc, az első és második világháború éveinek vonatkozásában pótolhatatlanok (TOMISA, 1998; MÁTÉ, 2011; BÁNKUTI – VARGA – VÉRTESEI szerk., 2015; CSIBI – VÉRTESEI szerk., 2019).

Az évkönyvek vezetése a régióban nem volt egységes. Jelenleg úgy tűnik, hogy a historia domus vezetése másodlagos fontosságú volt a Pécsi Egyházmegyében (VARGA, 2006, 7.), ám e kijelentés nem állítható arányba egyes példányok kiemelkedő információértékével. Vizsgálatom során a historia domusok két nagy körét tudtam elkülöníteni a Mercy–Apponyi uradalomban. Az első körbe tartozók a 18. századi polihistor plébánosok tudományos munkáját dicsérik, míg – a hosszú 19. század nagy cezúrája után létrejött – második körbe tartozók a 20. század elején elsősorban Zichy Gyula püspök instrukcióinak megfelelően, történeti szempontból Brüstle József munkájára építve, a recens korszak történéseit évkönyv formában rögzítve kerültek összeállításra.

II. Akik Brüsttle forrásai voltak

II.1. A Pécsi Egyházmegye a 18. század második felében

Gózszy Zoltán és Varga Szabolcs kutatásai alapján a Pécsi Egyházmegye 18. századi történetében⁶ négy nagyobb egységet különíthetünk el. Az első egység a hódoltság megszűnésétől a Rákóczi-szabadságharcig tart, hiszen e hadi események elsöpörték a nehezen kivívott eredményeket. A második szakasz az ismét szabadon működő megye kiépítésétől (1710–1711) Mária Terézia uralkodásának első évtizedéig tart (1740-es évek vége). Ezen éra az újjáépítés mellett már a konszolidáció jegyében telt, főként az uradalmak elsődleges szerepvállalásával. Ezt követi az 1770-es évek elejéig tartó

---

⁶ Az egyházmegyei struktúra újjáéledésének fázisairól és történetéről a század első felében lásd: GÓZSY – VARGA, 2009.

periódus, amelyben az egyház tekintélyes részt vállalt a lakosság racionalizációjában és társadalmi integrációjában a világi hatalommal együttműködve. E célok abszolválásában kulcspozíciója volt a megyei főispáni tisztséget is betöltő püspököknek. A század utolsó szakaszában egyre erősebben érvényesítette koncepcióját az abszolutista világi hatalom, pragmatikus elképzeléseknek megfelelően pedig az egyház a transzcendens szférába tartozó értékek intermediációja mellett a hasznos állampolgári lét ismérveit is közvetíteni kényszerült (GÓZSY – VARGA, 2015, 74–75.).

A racionalizáció szellemiségében az állam a mindennapi vallásgyakorlatba is beavatkozott a körmenetek, vallásos társulatok kontrollálásával. E reformkatolicista megközelítésmódot tovább acélozta II. József rendelkezése, mellyel bezáratta a püspöki szemináriumokat, és a papnövendékeket két általános szemináriumba tömörítette. Éppen ezért olyan mozaikszerűen összetett egy-egy plébános megközelítésmódja. Történeti-néprajzi szempontból a 18. századi barokk megnyilvánulásai a kései konfesszionalizáció keretében értelmezhetők, melyben nagy szerepe volt a népi vallásosság plébánosok által is pártolt látványos megnyilvánulásainak, karöltve a profán szférába sorolandó szokások felvilágosodás szellemiségében való elítélésével (KATUS, 1991, 63–64.; BÁRTH, 2019a, 398.).

II.2. Polihisztor plébánosok

A 18. századi tudósok alakjára elsősorban polihisztorként tekinthetünk. Képviselőik között nagy számban találni egyházi személyeket, akik számára a kezdetleges viszonyok közepette a teendők heterogén jellege következtében értelmiségi foglalkozásuk lehetővé, a tudományágak differenciáltságának kezdetleges körülményei pedig szükségsszerűvé tették, hogy több diszciplínát is műveljenek. Főként a hajdani hódoltság – de a tulajdonképpeni Magyar Királyság – területén is jellemző volt, hogy e személyeket fő érdeklődési területük ellenére pályájuk életük végéig az egyházhoz fűzte (KOSÁRY, 1983, 139–140.; KÁDÁR, 2011). Rendszerint nem főpapi funkciót töltöttek be, hanem az egyházi hierarchia alsó vagy középső szintjén helyezkedtek el. Falusi vagy mezővárosi plébánosként, lelkészként mindennapjaik lelkipásztori tevékenységgel, tanítói és vezetői feladataik elvégzésével teltek (VÁRNAGY, 1999, 65–66.; SZUROMI, 2006, 67–69.).

A néprajz mint önálló tudomány a 19. század során jelent meg, ezt megelőzően elsősorban néprajzi leírásként, megfigyelésként, beszámolóként értelmezhetjük a szakma előfutárainak tevékenységét. Az etnográfia és a folklorisztika hasonló időkeretben határozza meg első nagy korszakát. Az etnográfia esetében Bél Mátyás *Notitia*jának 1735–1742 között megjelent első négy kötetét tekinthetjük az időhatár jelképes kezdetének, végének pedig Xantus János 1872-es kinevezését a Magyar Nemzeti Múzeumba. Folklorisztikai szempontból azonban Révai Miklós felhívása (1782) és az első magyar átfogó népköltési gyűjtemény (Erdélyi János: *Népdalok és mondák* 1846–1848) kiadása között állíthatjuk fel az első nagy korszak határát. Mindkét értelmezés képviselői egyetértenek abban, hogy a 18. század második fele, illetve a 19. század első fele elsősorban előzménynek, a tudományos élet kibontakozása korszakának tekinthető (KÓSA, 2001, 37–69.; GULYÁS, 2011, 127.; PALÁDI-KOVÁCS, 2011, 41.). A történettudomány né-

zöpontjából egyaránt a 18. század értelmezhető a tudományos történetírás alapvetési korszakának, hiszen a nemzeti történetírói szemlélet csiráinak kibontakozása ellenére, a historiográfia is a polgári kor kezdetén (1848) húzza meg nagy korszakhatárát (GUNST, 2000, 139–196.).

A Mercy–Apponyi uradalom településein az egyházi anyakönyvezés az újraneépítés után egy-egy plébános személyes indíttatásának, lehetőségeinek függvényében indult meg. Összefoglalóan kijelenthető, hogy az anyakönyvek vezetését legkésőbb a telepítést követő 10 év során megkezdték, a néprajzi szempontból legkiemelkedőbb plébánosi munkák pedig néhány évtizeddel később jöttek létre. Szerzőik kivételes intellektussal rendelkező, a lokális közösség életére nagy hatással bíró személyek voltak. Rendszerint nagy örömmel vetették bele magukat közösségük vallási életének formálásába, a templomépítésbe, azonban mentalitásukban kézzel fogható a felvilágosodás hatása. Vizsgálódásuk során önálló csoportként tekintettek a falu köznépére, plébániájuk lakosságára. Érdeklődésük hangsúlya rendszerint a lakosság javítandó morálja köré szerveződött, olykor megörökítésre érdemesnek ítélve a lakosság életmódját és szokásait. E szemléletben négy plébános hozott létre tudománytörténeti szempontból figyelemreméltó, a néprajzi érdeklődés csiráit magán viselő historia domust. Henckelmann János hőgyészi plébános feltehetően 1760-ban kezdte meg munkáját,⁷ Winkler Mihály szakadati plébános 1765-ben,⁸ Kelemen Tamás János závodi plébános pedig feltételezésem szerint 1783-ban.⁹ Megközelítés szempontjából Nagy Ferenc muci plébános 1832-től vezetett historia domusa is ezen szemléletmód körébe sorolandó.¹⁰

⁷ *Protocollum Currentialium ab Anno 1760*. A munka jelenleg nem lelhető fel, tartalmát Várnagy Antal és Brüsztle József munkájából ismerem: VÁRNAGY, 1998; BRÜSZTLE, 1879, III, 109–110. Vö. DÓKA, 1987, 40.

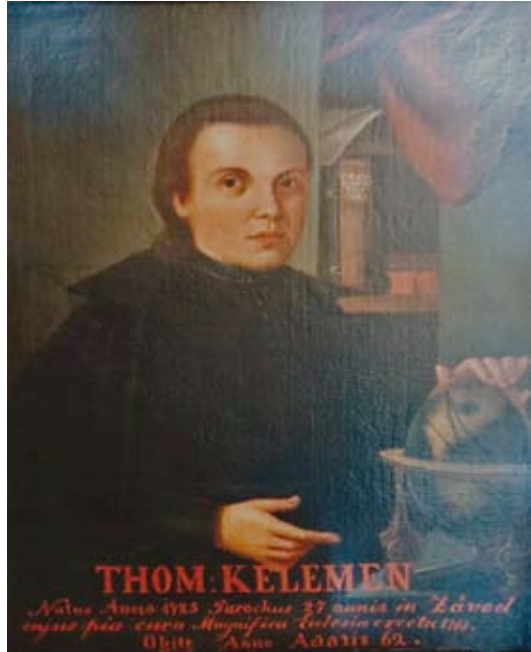
⁸ PEL.III.123.historia_vol.I. *Protocollum Parochiae Szakadathensis. Ab Anno 1785*. A kötet címlapjára feltehetően a későbbiekben jegyezték fel az évszámot, hiszen Winkler Mihály munkájának 32. oldalán 1765. július 30-re datálta első feljegyzéseit.

⁹ PEL.III.148.historia. *Historia Parochiae Závod ab anno 1718–*. Mivel munkájának írásképe és tintahasználata egységes, ezért a létrehozására vonatkozóan a lejegyzett utolsó időpontot, 1783-at tartom irányadónak.

¹⁰ PEL.III.087.historia. *Liber Annalium Parochiae Mutsiensis ab eiusdem Erectionis tempore, seu ab Anno 1745*. A munka megnyitásának időpontját, Nagy plébános jegyezte fel a belső címlapra: *Annales, seu breves Adnotationes Rerum memorabilium, Parochiae Mutsiensis, inde ab Eius creatione, seu ab Anno 1745, usuque ad novissima tempora, e dispersio hinc inde per Protocolla parochialia, documentis, pro posteritatis memoria, collecto, et ab Anno 1832 successive continuato. per 1832 Franciscum Nagy Parochum*.

1. kép Winkler Mihály portréja (képeslap) Völgységi Múzeum, F.2011.3336.

2. kép Kelemen Tamás János portréja Závodi plébánia, Elblinger Ferenc felvétele.

3. kép Hőgyész középkori és jelenlegi temploma (1800 k.) Az eredeti rézlemezzel készült 20. századi nyomtatás részlete, a szerző tulajdona.

II.2.a. Winkler Mihály

Winkler Mihály 1729. szeptember 7-én született Kőszegen. Szüleit gyermekkorában elvesztette, ezért nagynénje, majd nagybátyja gondoskodott neveltetéséről. Középsiskolai tanulmányait Egerben és Pesten, a teológiát pedig Pécssett végezte el. 1754. január 13-án szentelték pappá, ezután 3 évig volt magyarorszáki káplán, majd 1757 és 1759 között – először – gödrei plébános. 1759–1769 között a szakadati, 1769–1789 között pedig a bonyhádi plébániát vezette. 1789-ben tért vissza Gödrére, ahol másodszorra is plébános lett 1810. március 2-án bekövetkezett haláláig, ezután a plébániatemplomban helyezték örök nyugalomra. Plébánosi működése során négy templomot épített fel Szakadaton, Bonyhádon, Gödrén és Bikalon. Előmozdította a falusi iskolák ügyét, 4000 forintot ajánlott a kaposvári gimnázium létesítésére, foglalkozott az árvaüggyel, és oroszlánrésze volt a bonyhádi és a kaposvári ispotály létrehozásában. Kiterjedt irodalmi tevékenysége során Szakadaton elkészítette a szakadati, diósberényi, udvari és szárazdi római katolikus családok családfáit,¹¹ és több mint ezer oldalon hagyta az utókorra elmékedéseit és az oltáriszentségről szóló példázatait.¹² Tekintélyes, elsősorban jiddis nyelvészeti, bonyhádi és korai gödrei munkáira nagy hatással volt a bonyhádi izraelita lakosság.¹³ Mindezekon kívül szerteágazó tudását egy sajátos csillag és napóra felfedezésével is kamatoztatta¹⁴ (GALAMBOS, 1989, 485–499., 522–526.).

II.2.b. Henckelmann János

Henckelmann János Unterebersbachban született, keresztelésének időpontja 1724. május 11. Gimnáziumi tanulmányait Fuldában végezte, a würzburgi egyetemen pedig teológiát és 3 évig filozófiát hallgatott, majd 2,5 évig dogmatikai és morális tanulmányokat folytatott. Az egyetemet pappá szentelésének helyszínén, Pécssett fejezte be. Noha 1755-ös, egyházmegyéjéből való elbocsátásakor engedélyt kapott a nagyobb egyházi rendek felvételére, mégis pécsi tanulóévei után, 1757. augusztus 20-án, 33 éves korában szentelték fel. 3 évig káplánként működött Németbólyban, majd 10 éves adminisztrátori működése után kapta meg a plébánosi kinevezést Hőgyészen (ezzel elnyerve Dúzs és Csicsó filiákat is). Kívánságának megfelelően a hőgyészi középkori templomban temették el, végrendeletében három szegény gyermek taníttatására alapítványt hátrahagyva (VÁRNAGY, 1998, 302–303.).

¹¹ *Humano-Pomarium Parochiae Szakadathiensis.*

¹² *Domestica Crammatica Ecclesiastica pro viro Ecclesiastico curato. Scripsit Michael Winkler, indignus Parochus Szacadathiensis. Anno 1761. Valamint: Manipulus Florum. Anno 1767 haec collegi, seu potius praefato anno terminavi Michael Winkler, indignus Parochus Sakadathiensis.*

¹³ *Mátteáh-Schlisil, wiman sallesendas Jhudisch Teitsch gdrukuiun gschribini, verfertig durch Michael Winkler in der Markflek Bonhad imjarnach dem anfang des kristtichin glabins 1787; Ein Gespräch zwischen einen Christen und zwischen einen Jud. Gödre 1790. von Michael Winkler, Pfarrer und Dechand. Valamint: Dubium super eo, an non gens Hungara possit censeri suam originem deducere de seminje S Patriarchae Abraham. Proponit Mich. Winkler. Can. V. eccl et VADiaconus Gödrensis, Gödre, 1794. Egyetlen kinyomtatott munkája is e körbe sorolandó: *Epistola ad omnes Judaeos, qui dispersi sunt sub caelo per universam terram.* Viennae, 1800.*

¹⁴ *Neu erfundene Stern Uhr mit beygefügtter Sonnen Uhr nach Bolushöhe 46 Grad und 30 Minuten verfertiget von Michael Winkler, Pfarrer und Dechand zu Gödry im Jahr Christi 1791.*

II.2.c. Kelemen Tamás János

Kelemen Tamás János 1731. november 16-án született Pozsonyban, filozófiai és teológiai tanulmányait Pécssett végezte. 1755 januárjától Márokon működött adminisztrátorként, ahonnan 1760-ban Závodra távozott, kinevezését 1761. szeptember 30-án vehette kézbe. Híveivel karöltve felépítette 1768-ra a závodi Keresztelő Szent János templomot, 1776-ban pedig a nagyvejkei Szent Imre templomot. 1777-ben Mercy gróf közbenjárására plébániatemploma megkapta Rómából Szent Benedek vértanú teljes testereklyéjét. Az úriszéki dokumentumok határozott jellemű emberről adnak tanúbizonyságot, hiszen 1782-ben beperelte a helyi iskolamestert az egyház megsértéséért, 1787-ben pedig a kisvejkei jegyzőt a magyarok inzultálásáért, az ellentétek szításáért, és nem melleleg tartozása miatt.¹⁵ A Tolna Megyei Levéltár megőrizte 1788. július 1-i halála előtt néhány nappal felvett vagyonelejtárát. Holttestét a ma is álló závodi templom kriptájában helyezték el (BRÜSZTLE, 1879, III, 688–689., 1880, IV, 904–905.; LANTOSNÉ IMRE, 2003, 198–202.; GÖZSY, 2019, 249–251.; MAUL-LINK, 2019).

II.2.d. Nagy Ferenc

Nagy Ferenc 1792. október 20-án született Döbröközön nemesi családba, Nagy Mihály és Erdődy Klára gyermekeként. Szegeden folytatott filozófiai tanulmányokat, majd Pécssett teológiai képzésben részesült. 1816. június 22-én tartotta első miséjét, majd Kurdon, Pakson és Hőgyészen (Kolb Károly mellett) működött káplánként. 1832-ben elnyerte Mucsi plébániáját, ahol az iskola és a templomépület felújítása kötődik nevéhez. 1866. augusztus 6-án hunyt el, gazdag örökséget és kegyes alapítványokat hátrahagyva tehetséges fiataloknak, plébániájának és kedvelt segédlelkészének, a későbbiekben a szakadati plébániát elnyerő Wajdic Gyulának. Brüssztle József Nagy plébános alakját a megszokottnál is ékesebben értékeli, személyét szorgalmasnak, igazságosnak, éles eszűnek nevezi, intelligenciája mellett pedig klasszikus műveltségét hangsúlyozza (BRÜSZTLE, 1879, III, 868–870.).

II.3. Historia domusok mint tudományok produktumok

A 18. századi historia domusok közül Winkler Mihály, Kelemen Tamás János és Nagy Ferenc latin nyelvű munkáját volt lehetőségem összehasonlítani, mivel Henckelmann János plébániatörténete napjainkra nem lelhető fel, tartalmát Brüssztle József és Várnagy Antal munkáiból ismerem:

„Az egész 18. századból csak tőle maradt följegyzés a plébánosok közül, [...] Följegyzéseiben megtaláljuk: az évek eseményeit, – a falu szokásait, – még máig élő dülöneveket is, – régi nyelvi kifejezéseket, – egyszerű emberek saját kezű aláírását, – a régi temetőben a síroknak az eltemetés szerinti sorrendjét, stb.

Megmaradt a végrendelete és vagyoni leltára, továbbá az általa összeállított templomleltár minden felszerelésének ismertetésével. Az ő idejéből való az 1767. évi. Status animarum: az egész falunak minden családról szóló teljes összeírása, családtagok névsora és lélekszáma. [...]

---

¹⁵ MNL TML XIII.1. 54.d.: 311; 55.d.: 489. Vö. CSERNA, 2002, 64., 72.

Senkitől sem maradt ennyi hivatalos és egyéni írás a plébánia, a nép és Hőgyész életéről. Neki köszönhetően van betekintésünk a 18. századi Hőgyész világába.” (VÁRNAGY, 1998, 303.)

A historia domusok tartalmát néprajzi szempontból összehasonlítva a plébánosok esetében nem fogalmazódott meg a megmentés, mint ismereteik összegyűjtésének célja, azonban gyűjtési módszereik néprajzinak tekinthetők (GULYÁS, 2011, 130.). Nem pusztán az egyházi év alkalmihoz és az emberi élet fordulóihoz köthető megfigyeléseiket jegyezték le, hanem interjút is készítettek a lakossággal. A helytörténeti, telepítéstörténeti és a hódoltság utáni berendezkedésre vonatkozó információikat az oral history segítségével szerezték, ezért kitűnő forrásai a népi történelemszemléletnek (MAGYAR, 2007). Magyar és német híveik körében végzett gyűjtéseiket utólag jegyezték le, adatközlőikre pedig általánosságban vagy nevüket elhallgatva hivatkoztak, egyeseket mégis megismerhetünk név szerint is. Winkler Mihály szakadati plébános sok információt kapott Franz Gallinek uradalmi vadásztól,¹⁶ Henckelmann János pedig saját bevallása szerint a helyi szokásokra vonatkozó információit az akkor két éven át Hőgyészen tanítóskodó Johannes Drageniustól szerezte (VÁRNAGY, 1998, 302.). A plébánosok általában felhasználták a plébánián talált forrásokat historia domusuk megírásához, ám a források professzionális használata elsősorban Winkler Mihály nevéhez köthető, aki saját bevallása szerint tudatos levéltári igényű gyűjtést folytatott Josephus Prinznaker teveli esperes irattárában.¹⁷ Ezzel megelőzve e műfaj pécsi egyházmegyei szinten talán legjelesebb képviselőjét, Brüstle Józsefet.

Mindhárom munka kitért a megye 18. század eleji közállapotaira, elsősorban a rák lakosság jelenlétére a régióban.¹⁸ Telepes falvakként bemutatták a németek érkezését, lehetőleg származáshelyük regionális feltűntetésével és a földesurak¹⁹ ismertetésével. E tekintetben szükséges kiemelnem Kelemen Tamás Jánost, aki annotáltan közölte a földesurak, az uradalmi tisztségviselők, az iskolamesterek és a bírók neveit anya és leányegyházaiban.²⁰ Mivel Hőgyész kivételével mindegyik település telepítése után filia rangú volt, ezért a plébánosok általában a mater lelkipásztorától kezdték a papság bemutatását, mely egységesen elődeik annotált listászerű felsorolásában teljesedik ki. Ezen egymástól független, mégis mind a négy plébánosra jellemző momentum Brüstle *Recensio*jának egyik legfontosabb előzményeként, forrásaként értelmezhető. Hasonlóan a legfontosabb mementóhoz, a telepítés után rendszerint még évtizedekig használt középkori templomhoz, melyek állapotáról és inventáriumáról a vonatkozó községek tekintetében szintén e négy személy feljegyzéseiből tudott meg Brüstle a legtöbbet.

Egységes képet mutat a panaszos megjegyzésekkel kísért, eredeti német, gót betűs uradalmi orgio szerződés bemásolása is, melyet Willerscheid Péter hőgyészi plébános kötött Mercy gróffal. Emellett a plébánosok jellemzően kevésbé biztatón szólnak a plé-

¹⁶ PEL.III.123.historia_vol.I.,0019: 22.old.

¹⁷ PEL.III.123. historia_vol.I.,0008: 1.old.

¹⁸ A témáról lásd Máté Gábor összefoglaló tanulmányát: MÁTÉ, 2018.

¹⁹ Munkáik jellemzően a Sinzendorf családot említik elsőként, a török kortól 1700-ig az uradalmat birtokló Bottka családról nem olvashatunk műveikben.

²⁰ PEL.III.148.historia,0004: 2.old., valamint: uo.0006: 7.old.

bániák épületéről, melyek – érdemes megjegyezni – rendszerint jobb állapotúak voltak a 18. századi paraszti lakóházaknál. Az anyakönyvek számára Kelemen Tamás János önálló fejezetet szentelt, Winkler Mihály pedig felrögzítte elődeinek hanyagságukat, és megpróbálta a hiányzó matrikulákat nyomon követni.²¹ Kelemen Tamás csupán időrendben és röviden mutatta be filiáit, ideiglenesen oldallagos plébániáit, Nagy Ferenc pedig Csibrákról és a papdi búcsújáró kegyhelyről elsősorban az 1745-től évkönyvszerűen vezetett szakaszban nyújt bővebb információkat. Winkler Mihály hosszasan írta le az egyes falvak lakosságának történetét, részletezve moráljukat és velük kapcsolatos konfliktusait, melyek gyakorta voltak szerteágazó pénzügyi jellegűek, és összefüggtek az építkezések olykor terhes költségeivel. E megjegyzések hangsúlyos ellenpárját szolgálják a vallásos élet látványos formáit megörökítő sorai. A fenti fókuszpontok köré szerveződő plébániatörténetüket a plébánosok évkönyvszerű bejegyzésekkel folytatták. E szakaszban elsősorban a plébánia életére releváns, rendkívüli alkalmak (például canonica visitatiók) vagy olyan események kerültek megörökítésre, melyek gyarapították a templom vagy az iskola vagyonát.

Winkler Mihály és Kelemen Tamás János munkájában határozottabban jelenik meg a régészeti érdeklődés, elsősorban településük középkori templomának, templomainak vizsgálata kapcsán. Winkler Mihály szerteágazó érdeklődését bizonyítja, hogy a településen talált római kori lelet részletes leírását is lejegyezte a *historia domusba*.²² Plébániájuk bemutatásakor mindannyian kitértek a lakosság hitéletére, rossz szokásaira, a köznép életmódja iránti érdeklődésük is elsősorban e csomóponton ragadható meg. Ahívók olykor a vizitációkhoz hasonló, erősen sematizált leírása – noha tartalmaz néprajzi adatokat – mégsem tekinthető egyenértékűnek az etnográfiai leírással (BÁRTH, 2005, 60–61.). E szempontból Nagy Ferenc és Kelemen Tamás János érdeklődését elsősorban helytörténeti irányúként határozom meg, míg Winkler Mihály és Henckelmann János sorai egyfajta együttérző érdeklődésről, híveik kultúrájának megörökítésre érdemesnek ítéeléséről tanúskodnak. Noha a települések lakossága dominánsan német volt, a magyar hívek bemutatásában mégsem mutatkozik kirívó különbség a plébánosok munkáiban.

Bizonyos törvényszerűségek és hasonló fókuszpontok ellenére a plébánosok munkái mégis hangsúlyosan egyediek. Winkler Mihály nem bontotta fejezetekre írását, az mégis következetesen felépített, igényes mű. Hamar szembetűnő sajátosságát a korát megelőző – korábban említett – forráskezelés szolgálja, hiszen az íráshoz felhasznált dokumentumok jellemzően egy-egy tematikus blokk után bemásolásra kerültek. A régióban a korszakban egyedülálló, hogy Winkler plébános a körleveleket és rendeleteket *protocolluma* önálló fejezeteként is bemásolta, munkájának filozófiai igényű nyitása és zárása keretébe. Úgyszintén képzettségét dicséri Magyarország középkori történetének ismertetése:

„Valószínűleg a falu I. Ferdinánd magyar király uralkodása alatt vált elhagyott helyé, mert abban az időben a boldogtalan haza három része szakadt pusztasággá lett. Nevezetesen az éppen említett Ferdinándtól, Szapolyai János vajdától és végül a török barbároktól. Végül azok

---

²¹ PEL.III.148.historia_0005: 4.old.; PEL.III.123.historia_vol.I.,0018: 21. old.

²² PEL.III.123.historia_vol.I.,0024: 32.old.

a magyarok maradtak, akik Ferdinánd oldalán álltak és ellenük harcoltak. Nem sokkal később, amikor Szapolyai János, a magyar ellenkirály meghalt, és örökösként gyermek fiát hagyta meg, az úr 1541-es évében a hitetlen barbár a kisfiút és anyját, Izabellát Erdélybe vitte. Annak ürügyén, hogy őre és gyámja volt, uralma alá vette Budát és a többi várost, amíg a fiatal király fel nem nő, és képes a kezébe venni a föld sorsát és a birodalom védelmét. De a török soha nem adott vissza kereszténynek semmit harc nélkül, ha csak nem kényszerítették feladni ezt vagy azt a várost. Így üzték el 1687-ben Isten segítségével Simontornyáról.”²³

A köznép életéről szóló leírásai is pontosabbak, részletesebbek a kortársai munkáiban olvashatóknál.²⁴

„A szakadátiak körében sok babonás szokás akadt. Általános gyakorlat volt, hogy ha egy menyasszony kijött a szülői házból, hogy a templomba vezessék, egy mézeskalácsot készített neki a mézesbábos, hogy három részre harapja, és feje felett a három darabot a körülálló tömegbe vesse. A menyasszonyok hosszú kézvédőt (manica) viseltek, hogy senki se láthassa útközben, vagy a templomban csupasz kezüket. Ha nem tartották be ezeket a szokásokat, és előfordult, hogy az ifjú házásoknak csak a második, vagy a harmadik évben fogant gyermeke, a gonoszt sejtették a háttérben. Ez aztán vitát váltott ki a házastársak között, akik a meddőséget illetően egymásra mutogattak.”

„Franz Gallinek fővadász (egy valóban buzgó ember) azt mesélte nekem, hogy minden tisztelet hiányzik Isten házában, hogy az emberek esküvők alkalmával a főzőedényekkel és sütőedényekkel, és [az eszközzel] amellyel az asszonyok kenyérsütéskor a paraszat húzzák ki a kemencéből, lovaglasszerűen jönnek a templomajtóig, betörnek és a templom körüli sírokon olyan zajt csapnak, mintha fegyverek sülnének el. Még a mise alatt is élcelődnek boroscancsókival és poharaikkal istentelen módon.”²⁵

Kelemen Tamás a závodi historia domust rövid, lexikoncikkszerű fejezetekre osztotta fel, összegezve egy-egy témáról (templomok, plébánosok, uradalmi tisztviselők) való ismereteit,²⁶ melyek közül a rövid *De Divinis* (Az Isteni dolgokról) című szakasz tekinthető a köznép hitélete szempontjából szorosabb értelemben informatívnak:

„Elsőként elmesélés szerint :/papok hiánya miatt a helyi szentmise ideje és Isten ígéjének hirdetése] távoli szerzetes prédikátoroktól függött. Amikor pedig a szentmisét Závodon celeb-

---

²³ PEL.III.123. historia_vol.I.,0009: 2.old. Saját fordítás. Fordításomhoz segítségemre volt: GALAMBOS, 1987, 23.

²⁴ Mivel Henckelmann János munkája tanulmányom megírásakor nem volt fellelhető, ezért szokásleírásait csak Várnagy Antal interpretációiból ismerem, aki elsősorban azok tartalmára és nem módszertanára helyezte feldolgozásának hangsúlyát: VÁRNAGY, 1998, 302–303.

²⁵ PEL.III.123. historia_vol.I.,0019: 22–23.old. Saját fordítás. Fordításomhoz segítségemre volt Galambos Ferenc németnyelvű átírata: GALAMBOS, 1987, 49–50. E két szövegrészletet Galambos Ferenc is közölte magyar nyelven, ám az eredeti szöveggel összevetve, jelen fordítás néhány formai kérdésben különbözik a Galambos Ferenc által magyarul publikált szövegektől: GALAMBOS, 1989, 502.

²⁶ *De Situ loci, De antiquitate Loci, De Dominys quibus cum tempora subjectu fuit, et eorum Profectis, Profecti et suspectores erant, De Religione Závodiensis, De Ecclesys restauratis, De Successione Parochus, De Divinis, De Matricula, De Domo Parochiali, De Proventibus Parochorum, De Filialis Subjectis, De Ludimagistris, De edituis, De Ruderibus Ecclesias adjacentibus [adiacens], De Nova Ecclesia.*

rálták, egyszerű, falusi spirituálisok járatlan dalaikkal németül harsogtak az orgona 1756-os megszerzéséig, amelynek segítségével énekszavuk dallamosabban hangzik.”²⁷

Munkájának utolsó fejezete a templomépítés és a Szent Bendek-ereklye okán kapott kiemelt hangsúlyt,²⁸ az ereklye Závodra érkezésének leírása pedig a barokk devóció iskolapéldája:

„június 29-én közös énekléssel ünnepi menettel teste Závodra hozatott, folyamatos tömjénezés és harangozás közepette, megszámlálhatatlan ember sokaságában /: jól lehet az idő esős volt: /”²⁹

Nagy Ferenc ezzel szemben munkáját három nagy szakaszra tagolta,³⁰ melyekben Mucsi történetével és lakóinak bemutatásával foglalkozott, ezt követően pedig a plébánia alapításától közölte évekre bontva a fontosabb eseményeket. Második fejezete elsősorban morális kérdésekre fókuszál, a köznépet önálló csoportként értelmezi, műfaja pedig népkarakterológiai leírásként határozható meg. E szövegrészben Nagy plébános a lakosok rossz morálját, nem megfelelő erkölcsét és értékrendjét fájlalja:

„Abban az időben, amikor a mai mucsiak nagyanyái és dédanyái Mucsi földjén megtelepedtek, Fulda provinciából birtokba vették e sűrű erdőt, minden oldalról környezetük házsoraik, éppen úgy építették falujukat mintha bűvőhely lenne, teljesen szűk utcákkal, közös elhatározás szerint – véleményem szerint, hogy előnyük legyen, erdei emberek mai elméjük olyan mint jellemük, távol Jupitertől, távol a villámoktól (procul a Jove procul a fulmine).”³¹

Véleményem szerint e fejezet elsősorban Nagy plébános a lakosság körében sivár vallásosságuk elleni és megfelelőbb keresztény nevelésük érdekében véghezvitt küzdelmét hivatott bizonyítani. A harmadik 1865-ig, működésének utolsó előtti évéig terjedő, évkönyvi fejezet a korábban vázolt kérdéskörökkel foglalkozik, azonban az adatok krónika jellegű közlése, valamint a falu közéletét érintő események (például tűzvész) vagy a katolikus egyház felső szférájában zajló történések (IX. Pius Jubileuma)³² lejegyzése már egy újszerű historia domus-vezetés jegyeit is magán viseli.

III. Brüstle József és a Recensio

A Pécsi Egyházmegye egyháztörténeti feldolgozását már a kora újkorban megkezdték, s ezután összefoglaló munkák sora látott napvilágot. Szilágyi István Klimó György

---

²⁷ PEL.III.148.historia,0005: 4.old. Saját fordítás.

²⁸ Kelemen plébános munkájának e fejezete tölti be a tulajdonképpeni évkönyv funkciót is, hiszen a történések további folyamát is itt vázolja.

²⁹ PEL.III.148.historia,009: 12.old. Saját fordítás.

³⁰ *I. Origo Parochiae Mutsi, II. Genius, & moralis populi huius character, III. Fragmenta Annalium parochiae Mucsi ab eius origine, seu ab anno 1745.*

³¹ PEL.III.087.historia,0007: 9.old. Saját fordítás.

³² Egyaránt: PEL.III.087.historia,0041: 72.old.

püspök kérésére megírta Pannonia egyháztörténetét,³³ Koller József a pécsi püspökök tevékenységét dolgozta fel saját koráig,³⁴ Aigl Pál pedig a káptalan és a káptalani papság történetéről közölt szintézist.³⁵ Brüstle József e retrospektív munkák sorát zárta a plébániákról, és azokat az újr alapítás óta vezető plébánosok történetéről szóló, 3500 oldal terjedelmű írásával.³⁶

Brüstle József³⁷ negyedszázados (elismerés nélkül maradt) kutatómunkája gyakorló plébánosként kétségtelenül grandiózus, anyagi nehézségekkel kísért vállalkozás volt. Saját bevallása szerint elsősorban egy történeti szempontú plébánosi névjegyzék elkészítése volt az eredeti célja, amely vállalkozás fokozatosan nőtte ki magát négykötetes művé. Elsősorban az 1842-es schematismus hiányosságai, tévedései ösztönözték arra, hogy rendszerezettebb plébániatörténeteket és papi életrajzokat állítson össze. Munkájához felhasználta a Pécsi egyházmegyei püspöki és káptalani levéltárak, valamint a szerzetesrendi és plébániai irattárak anyagát. Lehetőségeihez mérten kutatott más egyházmegyékben is, egyes forrásai pedig napjainkra már nem elérhetőek, így kötetei valóban hiánypótló forrásmunkák. Írásához a korábban említett négy historia domust is felhasználta, és munkája – annak korabeli mérsékelt visszhangja ellenére – végérvényesen meghatározta a plébániatörténet-írást a Pécsi Egyházmegyében. Noha Galambos Ferenc olasz plébánosként elődje védelmére kelt, Brüstle kutatási módszereinek negatív örökségével is szükséges szembesülnünk. 1876-tól betegsége következtében fokozatosan csökkenő mobilitású vidéki plébánosként gyakran kölcsönzött ki köteteket, iratokat, melyek olykor a napjainkig hiányoznak, vagy a századelőn kerültek vissza, a hiányzó dokumentumok sorsa pedig feltehetően a Recensio nem értékesített példányaihoz hasonlóan az enyészet lett (GALAMBOS GÖLLER, 2000; SCHMELCZER-POHÁNKA, 2019. Vö. HARTMANN, 1933; KERSÁK, 1983; PETROVICH, 1983).

³³ SALAGII, Stephani: *De statu ecclesiae Pannonicae libri VII. Quinque-Ecclesiis*, Typis Joannis Josephi Engel. 1777.

³⁴ KOLLER, Josephi: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. I–VII. Posenii et Pestini: sumptibus Joannis Michaelis Landerer. 1782–1812.*

³⁵ AIGL, Paulum: *Historia brevis venerabilis Capituli Cathedralis Ecclesiae Quinque-Ecclesiensis a prima ejusdem origine usque finem anni 1838.* Quinque-Ecclesiensis: typis Lycei Episcopalis. 1838.

³⁶ BRÜSZTLE, Josephus: *Recensio universi eléri dioecesis Quinque-Ecclesiensis, distincte a tempore amotae cum exitu seculi 17-mi tyrannidis Turcicae, restitutaque in his partibus tranquillitatis, adjectis quibusdam aetatem hanc antecedentibus, commentariis historicis illstrata. I–IV. Quinque-Ecclesiis: Typis Lycei Episcopalis, C. Ramazetter. 1874–1780.* A középkori plébániákat feldolgozó munka 2009-ben készült el: FEDELES Tamás – SARBAK Gábor – SÜMEGI József szerk.: *A Pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543).* I–II. Pécs: Fény Kft. 2009.

³⁷ Brüstle József (1817. augusztus 6, Dárda – 1896. április 4, Olasz) 1841-től bogádi, beremendi, szenterzsébeti, majd pécs belvárosi káplán, 1855-től bogdásai, 1861-től olasz plébános. Prebendáriusi kinevezése következtében egyházmegyei rubricistaként feladata volt a direktórium szerkesztése. BRÜSZTLE, 1876, II, 284–288.; GALAMBOS GÖLLER, 2000, 2–8.; SCHMELCZER-POHÁNKA, 2019, 418–420., 426.

IV. szakadás és megtorpanás – diszciplináris önállósulás

Nagy Ferenc historia domusa után közel egy évszázadra volt szükség, hogy a Mercy–Apponyi uradalom területén ismételten historia domus megkezdésébe, háztörténet vagy krónika írásába vágjon egy plébános. A hosszú 19. század³⁸ során döntően német lakosságú plébániájukon jellemzően évtizedeket eltöltő plébánosok nem nyitottak historia domust, a megkezdett évkönyveket nem folytatták, vagy csupán szűkszavúan szóltak bennük. Néhány településen (Bonyhádvarasd, Hőgyész, Lengyel, Pálfa³⁹) összeállítottak ugyan protokollum formájú körlevél-, rendelkezés-másolatokat, melyekben az esetleges alapítványt tevő dokumentumok tarthatnak számot néprajzi érdeklődésre, ám bejegyzésük célja más irányú volt (CSIBI, 2012).

A társadalmi integrációt plébániai szinten abszolválni kívánó 18. századi jozefinizmusnak nagy szerepe volt abban, hogy a katolikus egyház megváltozott mentalitást képviselő tagjai nem tudtak a polgári átalakulásban konstruktív tényezőként részt venni. Az egyházat I. Ferenc uralkodása alatt megterhelte a nagyfokú bürokrácia, a főpapság országgyűlési tagsága miatt olykor tartósan távol tartózkodott az egyházmegyéjétől, melyek igazgatása helynökeik képességein múlt (KATUS, 1991, 65–67.; GÁRDONYI, 1994, 185.; FORGÓ – GÓZSY, 2018, 118–120.). A népi vallásosság látványos formáinak fennmaradása ellenére az uradalomban szolgálatot teljesítő plébánosok körében erős közöny figyelhető meg, melyet kitűnően érzékeltet Eötvös József Charles de Montalembertnek írott levele:

„klérusunk körében az apátia és a közömbösség olyan foka állott be, amelyen más országokban nemigen fordul elő, és ennek következménye a katolikusok legnagyobb fokú vallási indifferentizmusá.” (idézi: KATUS, 1991, 65.)

Magyarországon 1848-ig a római katolikus egyház államegyház volt, az uralkodóval, I. Ferenc Józseffel és képviselőjével, a király személye körüli miniszterrel, majd a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel való viszonyrendszerét a főkegyúri jog és az ebből adódó jogosítványok gyakorlása határozta meg. A korszakban jelentkező római centralizmus, a főpapság kevésbé erőteljes fellépése és e státusz felszámolása következtében végbemenő radikális szeparáció mellett az országgyűlésben egyre nagyobb számú evangélikus és református követ képviseletét követhetjük nyomon, mely a katolikus vallás megkérdőjelezhetetlen hegemoniája ellenére a protestáns egyházak politikai súlyának növekedését eredményezte. A század végén a valódi vallási egyenjogúság rögzös útjának fordulópontja a egyes házasságok rendezésének kérdése volt. E házasságokba született gyermekeknek 1868 óta azonos nemű szülei vallását volt szükséges követniük, ám nagyszámú katolikus plébános csupán a reverzálist adó párokat áldotta meg, s e konfliktus

---

³⁸ A római katolikus egyház és helyi társadalom kapcsolatáról lásd Bednárík János Buda környéki falvak példáján végzett történeti etnográfiai vizsgálatát a 19. század második feléről: BEDNÁRIK, 2018.

³⁹ PEL.III.019.006; PEL.III.048.historia_vol.I., 0002–0017: 1–31.old.; PEL.III.069. historia_vol.I., 0003–0036: 1–69.old.; PEL.III.098.001. A Pécsi Egyházmegyei Levéltár folyamatosan dolgozza fel a plébániai iratokat, ezért a protocollumok listája nem teljes.

tusra Trefort Ágoston kultuszminiszter 1884-es rendelete sem hozott megoldást, hiszen a kánonjogra hivatkozó plébánosok nem küldték át a gyermekek keresztlevelét az illetékes felekezet lelkészének. Feltehetően az 1890-es, e tevékenységeket pénzbüntetéssel sújtó törvény alkalmazási nehézségeinek következtében az országgyűlés 1894–1895-ben megszavazta a kötelező polgári házasság bevezetését. Engedélyezték az izraeliták és keresztények közötti vegyes házasságot, megkönnyítették a válást, és teret engedtek a felekezetnélküliségnek (KATUS, 1991, 67–70.; GÁRDONYI, 1994, 178–179.; GERGELY, 2004, 155–157.).

A klérus is tudatában volt belső megújulása szükségességének. Hazánkban az 1890-es években bontakozott ki a *katolikus reneszánsz*, amely a két világháború közötti évtizedekben mutatkozott meg érett formában. Ekkor a római katolikus egyház kevésbé fajsúlyos politikai eredményeihez mérten, ugrásszerű fejleményeket ért el a sajtó és a társadalmi szerveződés terén. Nagygyűléseket, szociális mozgalmakat, hitbuzgalmi társaságokat (például Szent István Társulat) szerveztek. A szemléletváltásnak köszönhetően a püspökök újszerű hangsúlyt fektettek híveik lelki gondozására, és az ezt a célt abszolválni tudó plébánosok képzésére. A szemináriumokból egyre több *ifjúsági-lelkipásztor* került ki, és a legkisebb falvakban is olvasóegyletek, legénykörök, gazdakörök sora alakult. Enyhült az egyház androcentrikus értékrendje is, külön hangsúlyt fektettek a lányok nevelésére, kulturális-társadalmi szervezésére (például leányegyletek, Mária-lányok) (KACZIÁN, 1983, 26.; KATUS, 1991, 70–72.; LANTOSNÉ IMRE, 1991, 179.; GÁRDONYI, 1994, 191–193.).

Szölösy Károlynak köszönhetően gazdag információkkal rendelkezünk a Pécsi Egyházmegye klérusának újszerű lelkesedéssel kalendáriumokat, ünnepi beszédeket, imádságokat kiadó, és nemzetközi szakirodalmat fordító tevékenységéről (SZÖLÖSY, 1892a, 1892b, 1892c). Az ájtatossági irodalom egyik kulcsfigurája, a korábban Nagy Ferenc mucsi káplánjaként működő Wajdits Gyula szakadati plébános Szemennyey Mihály regölyi plébánossal 1884-ben megalapította, majd másfél évtizedig közösen adta ki a *Szent-Család Naptárát*. A könyvecske eladott példányszáma megközelítette a 100 000 darabot, ezért a bevételből felújították a szakadati templomot, és letették a regölyi zárda és leányiskola alapjait. Wajdits ugyancsak Szemennyey Mihállal írta meg az *Emlékkönyv a lourdesi magyar zarándoklatról 1881-ben* című kötetet. 1883-ban lefordította Dominique Peyramale lourdesi plébános életrajzát,⁴⁰ melynek bevételeiből a szakadati templomtorony felépítését fedezte (SCHMELCZER-POHÁNKA, 2020). Wajdits kortársa, a későbbiekben bővebben említett Wosinszky Mór is aktív résztvevője volt a hitbuzgalmi irodalom terjesztésének. Romaisz Ferenc plébánossal 1884-ben magyarra fordította Lasserre Henrik *Lourdes Csoda-Eseményei* című két kötetes munkáját (SZÖLÖSY, 1892, 715.).

⁴⁰ LASSERRE DE MONZIE, Henri: *Peyramale lourdesi plébános a megjelenések előtt. Henrik Lasserre után magyartá egy plébános*. Wajdits József Gyorssajtóján, Nagy-kanizsa, 1882. Valamint: LASSERRE DE MONZIE, Henri: *Peyramale lourdesi plébános a megjelenések előtt. Henrik Lasserre után magyartá egy plébános*. Második javított és bővített kiadás. Wajdits József Gyorssajtóján, Nagy-kanizsa, 1882. Pécsi működése alatt látott napvilágot utolsó fordítása: GERMANO DI, S. Stanislao: *Galgani Gemma luccai szűz életrajza*. Nyomatott a Dunántúl Nyomda R.T.-nál., Pécsen, 1916.

E folyamattal párhuzamosan a 19. század elsöpörte a polihisztor tudósokat, a teológia, a történetírás, a régészet és a néprajz önálló diszciplínává formálódott. Ilyen módon a falusi plébánosok, ha folytattak is gyűjtéseket vagy tudományos tevékenységet az uradalom területén, mégis elszakadtak a polgári tudományos közélettől. E szemléletváltást az uradalom domináns német lakosságával magyarázhatjuk, melynek kutatása a reformkori, romantika inspirálta tudományos mozgalmat talán kevésbé szólaltatta meg, és a német plébánosok körében sem hozta el a népi kultúra iránti 19. századi intézményes érdeklődés kibontakozását, értékcentrikus felfogását.⁴¹ Az uradalom területén e korszak egyetlen képviselője a závodi káplánként működő Egyed Antal volt.

A történettudomány területén a nemzeti függetlenség hatása és a polgári átalakulás eszméje kölcsönösen jelentkezett (GUNST, 2000, 178–196.), a néprajztudomány pedig rövid megtorpanását követően (1850–1872) kiépítette intézményeit és megkezdte a diszciplína tudományos megalapozását. A 19. század második felére a néprajz képviselői nemzetközi reflexiókat fogalmaztak meg, munkásságukat pedig meghatározta az evolucionizmus, a folklórtextheológia és a folklórfilológia (LANDGRAF, 2011, 164–166.; PALÁDI-KOVÁCS, 2011, 64–85.; SZEMERKÉNYI, 2011, 142–157.). A korszak második felében a professzionális tudományos közéletben is aktív részt vállaló plébánosok számára a teológia nem mint polihisztorikus kiindulópont szolgált, hanem egyházi pozíciójuk biztosított lehetőséget a tudományos érvényesülésre, szakmai kapcsolataik kiépítésére. E szaktudományban is önállóan érvényesülni tudó plébános alakja körvonalazódik Wosinszky Mór tevékenységében.

IV.1. Egyed Antal

E hosszú 19. századot felölelő korszak első szakaszának az uradalomhoz köthető – de tevékenységét nem ott kifejtő – legjelesebb képviselője Nagy Ferenc kortársa, az 1807-ben Hermann Lőrinc mellett závodi kápláni tisztséget betöltő és itt a német nyelvet elsajátító Egyed Antal volt.⁴² Munkássága a táj- és népismereti leírás körébe sorolandó, írásai magukon viselik a professzionalitás igényét és jegyeit, és mucsi kortársával ellentétben azok nyomtatásban is eljutottak az ekkor már formálódó tudományos közösség tagjaihoz. A polihisztor plébános attitűd átalakulását, a plébánosi feladatok és a tudományos közeg szétválasztását bizonyítja, hogy 10 éves bonyhádi működése során összesen háromnegyed oldalt jegyzett be a helyi historia domusba.⁴³ Kétségtelen, hogy a közélet aktív tagjaként és a települést bemutató tanulmány⁴⁴ szerzőjeként kellő ismeretekkel

⁴¹ Magyar és szlovák párhuzamairól, ellenpéldáiról lásd: BÁRTH, 2019a, 398.; BEDNÁRIK, 2019, 445.

⁴² Egyed Antal (Székesfehérvár, 1779. június 13. – Dunaföldvár, 1862. augusztus 27.). Szülővárosában végzett gimnáziumi tanulmányai során volt tanára Virág Bendek, aki felkeltette néprajzi érdeklődését, támogatta műveinek megjelenését. Pécsi teológiai tanulmányait követően 1804-től bükkösdi, 1806-tól bátaszéki, 1807-ben pedig závodi káplánként tevékenykedett. Rövid szentszéki bírói hivatal betöltése után 1808-tól kocsolai, 1813-tól bonyhádi, 1822-től paksi, 1829-től dunaföldvári plébános. 1832-től a Koppánymonostor apátja cím birtokosa, 1833-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (PALÁDI-KOVÁCS, 2006, 192.).

⁴³ PEL.III.018.historia,0070: szn.

⁴⁴ EGYED Antal: Bonyhád Mező-várasnak rövid leírása. *Tudományos Gyűjtemény*, 7, 5, 71–79. 1823.

rendelkezett Bonyhádról, de feltehetően már nem a historia domust tartotta a történetírás, népleírás megfelelő közegének.

Művei magukon viselik a magyar nemzeti törekvések kifejezését, a népiesség érvényre juttatásának igényét, és Tolna megye sajátosságai miatt, a nemzetiségek irányába forduló érdeklődés mellett az expanzív német nyelvű kultúrától⁴⁵ való félelmet is. Hatalmas és be nem fejezett munkája 22 kiküldött kérdésére beérkezett válaszokban maradt az utókorra, melyből kirajzolódnak a megye benépesülésének és a feudalizmus végi lakosság életmódjának falusi jegyzők által interpretált körülményei és kulturális viszonyai. Feltehetően kérdőívére néhány válasz be sem érkezett, vagy nem jutott el Egyed Antalhoz, hiszen 33 év alatt nem készített feldolgozást az anyagukból (KACZIÁN, 1983, 23.; PALÁDI-KOVÁCS, 2006, 193–212.).

IV.2. Wosinszky Mór

Wosinszky Mór 1854-ben született Tolnán a lengyel Wosinszky István gyógyszerész és Glatz Katalin gyermekeként. Középiskolai tanulmányait Kalocsán végezte, majd a pécsi papnevelde hallgatója lett, ahol 1877-ben szentelték fel. Rövid gödrei működés után Aparra került káplánnak, ahol felkeltette Apponyi Sándor gróf figyelmét. Közbenjárására kaphatta meg 1881-ben a lengyeli plébánosi kinevezést, aminek köszönhetően a helybeli kastély hatalmas könyvtárában volt lehetősége kutatni. Itt szerzett tapasztalatai ösztönözték a lakosság által *Töröksánc*nak nevezett terület első feltárására. Barátai (Kamamerer Ernő, Hampel József) tanácsai mellett tanulmányozta a nemzetközi szakirodalmat is, mely az e tárgykörbe tartozó leleteket napjainkig *Lengyeli kultúra*-ként említi. A folyamatos ásatásai során előkerülő leletek az Apponyi család házi múzeumába, valamint a Nemzeti Múzeumba kerültek. 1885-ben Lengyelről a jobb javadalmaszású Závodra került, ahol külföldi tanulmányutakkal tágíthatta ismereteit: 1885-ben Dániában és Svédországban, 1887-ben Egyiptomban, valamint Török- és Görögországban járt a Szentföldet is érintve. 1887-ben visszatért Aparra, immár plébánosként. Itt fogott bele a megyei monográfia régészeti szakaszának megírásába, és 1889-ben Bécsben és Párizsban ismertette tudományos eredményeit, melyeket tizenhárom magyar, két francia, és egy német nyelvű tanulmányában is olvashatott a nagyközönség. Pulszky Ferenc, Czobor Béla, Posta Béla és Török Aurél mellett vendégül láthatta a würzburgi Rudolf Wirchowot, a berlini Albert Vosst, a müncheni Johannes Ranket valamint a római Luigi Pigorinit. Elnyerte a bonyhádi egyházkerület esperesi címét is, ám a megnövekedett egyházi adminisztráció csökkentette a kutatásokra fordítható energiáit, ezért Apponyi gróf támogatásával 1894-ben kinevezték a Szekszárd-belvárosi plébániára. Noha adomák sora őrzi határozott alakjának emlékét,⁴⁶ és apari utódja nem jegyezte fel panaszt arra vonatko-

---

⁴⁵ A megye lakosságának alakulásáról és etnikai viszonyairól történeti összefoglalásként lásd: JENEY – TÓTH, 1996. A korszak Európájának német nyelvismeretről lásd: GLÜCK, 2002.

⁴⁶ Egy visszaemlékezés szerint Závodra költözése alkalmával kocsisa istenkáromló szavakat használt, és Wosinszky figyelmeztetése ellenére sem hagyott fel azokkal, ezért a kerítésen át az utcára hajította. Az iskolaszéki üléseket felelevenítők szerint pedig egyet nem értő társait a tornácra invitálta, ahol pipaszárával „*talpig keményen meghányta*”, ami után kezdeményezéseit rendszerint egyhangúlag elfogadták (GAÁL, 2005, 35.).

4. kép Wosinszky Mór szemináriumi társaival (Pécs, 1875. k.). Közli: V. KÁPOLNÁS, 2005, 180.

5. kép Bräutigam Ferenc szakadati plébános és Bitter Antalné Geyer Irén tanítónő betlehemesekkel, 1932. Gruller Jánosné Genszler Katalin tulajdona, a fénykép digitalizálását Krémer Péter végezte.

zóan, hogy elhanyagolta volna plébániáját, mégsem hagyott írott emléket a plébániatörténetben sem Lengyelen, sem Závodon, sem Aparon. Pályájának sikerében kulcsfontosságú volt találkozása Apponyi Sándorral, de legalább ennyire fajsúlyos káplánjainak segítségével, akik nélkül nem lett volna lehetősége kellő időt kutatásaira fordítani.

Tolna megye múzeumának körülményes létrehozása után, 1898-ban annak első igazgatója lett, 1901-ben kinevezték a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége felügyelőjévé, 1902-ben pedig az MTA levelező tagjává választották. Az időben megkapott elismerések ellenére azonban szerteágazó feladatai miatt kevés ideje maradt a tudományos tevékenységre, ezért megpályázta a nagyváradai litteratus kanonoki széket, ám nem járt szerencsével. Élete utolsó éveit múzeuma népszerűsítésének szentelte, 1907. február 22-én bekövetkezett haláláig betegen is aktívan dolgozott (GAÁL, 2005, 9–11.; GAÁL szerk., 2005).

V. Akik Brüsztle munkájából merítettek

A Pécsi Egyházmegyében hazai viszonylatban kissé későn, 1913-ban rendelte el Zichy Gyula püspök a historia domusok kötelező vezetését, melyek ellenőrzését az alesperesekre bízta (VARGA, 2006, 7.; KOVÁCS, 2015, 118.).

„[...] azon tapasztalati meggyőződésre jutottam, hogy az 1858 évi esztergomi tartományi zsinat által előírt plébániai évkönyvek [...] úgy történeti, mint jogi szempontból kiválóan figyelemreméltók. Ez okból hívatolt tartományi zsinatnak egyházmegyémre eddig «ius subsidiarium» jellegű intézkedését jelen határozatommal egyházmegyei jogszabálynak nyilvánítom [...]”.

Rendelkezésében instrukciókat is megfogalmazott, mellyel tudományos igényű, objektív munkák megszületését remélte:

„[...] a személyek leírásánál mindig a szeretet és a tisztelet vezéreljen, hogy történeti naplóba nem illő dolgok leírása kerültesse, [...] nagy fontosságú okmányok egész terjedelmükben az évkönyvbe bevezetessenek. Legyen ki-ki pártatlan megítélője az eseményeknek, hogy így nemes szolgálatot tegyen a jövőnek. [...]”⁴⁷

Felhívását követően historia domusok sora látott napvilágot. Brüsztle József munkájának ismertségét és teljes körűsége való igényét jelzi, hogy az általam vizsgált települések plébánosai elsősorban munkája alapján, vagy annak egyszerű, latin nyelvű bemásolásával írták meg plébániájuk történetét.⁴⁸ Zichy püspök *nagy fontosságú iratok* megjegyzését elsősorban a recens anyagra értelmezték, a plébánián fellelhető – és a püspök által megmennteni kívánt – szálas történeti forrásokat csupán kevesek másolták be a plébániatörténetbe. Hasonlóan sematikus figyelmet fordítottak plébániájuk lakosságának bemutatására:

---

⁴⁷ Másolatát lásd: PEL.III.148.historia,0016–0017: 27–28.old.

⁴⁸ Vonatkozó másolatát lásd: PEL.III. 069.historia_vol.I.,0039–0045: 73–84.old.; PEL.III.148.historia,0016–0020: 26–35.old. Klein József magyar nyelvű, Brüsztle koncepciója alapján felépített bevezető fejezetét pedig: PEL.III.003.historia_vol.I.,0003–0022: 1–39.old.

„Az apari plébánia hívei általában csendes természetűek, vallásosak, józanok, és szorgalommal művelik földjeiket. A vallástalan és felforgató eszmék eddigelé úgyszólván érintetlenül hagyták őket. – Egyszóval: megbízható hűséggel viseltetnek királyuk és hazájuk iránt, Istennek pedig híven szolgálnak.”⁴⁹

Mind történeti, mind forrási vonatkozásban a legösszetettebb, valóban kutatáson alapuló munka Klein József apari historia domusa.⁵⁰ Átfogó igényű összeállításra törekedett a nagy előd, Kelemen Tamás János munkáját folytató Faludi Ádám is,⁵¹ hiszen az idő közben eltelt több mint 100 év alatt pusztán Hermann Lőrinc másolta be egy vizitáció szövegét a háztörténetbe. Brüssztle (ugyanezen kötetre hivatkozó) adatainak bemásolásával, elődjétől levélben megkért információkkal, valamint rövid összefoglalójával igyekezett pótolni a hiányosságokat.⁵² Hasonlóan nagy hiátus tapasztalható Mucsi és Hőgyész nagy múltú plébániatörténeteiben is. A mucsi plébánián a Nagy Ferencet követő Kallenberger József 1866 és 1896 között nem tett feljegyzéseket, ideiglenes távozása közben, 1886–1887 folyamán Szinger Keresztély adminisztrátor pótolta hiányosságait,⁵³ majd Háj Endre 1918-tól vette kezébe a historia domus tartós vezetését. Hőgyészen Henckelmann plébános 1787-es halála után Gyenis Károly protocollum jellegű másolatai között 1851-ben olvashatunk először újra *Pro memoria* jellegű megjegyzést, vezetése azonban csupán 1881-től lett rendszeres Streicher Péternek köszönhetően.⁵⁴ Az uradalom területén az egyetlen folyamatosan vezetett háztörténet Szakadáról származik, ahol a létrehozó Winkler Mihály utódja, Gruber József gazdag feljegyzései után Füleky László 1802 és 1841 között mindössze 7 oldalon hagyott emléket,⁵⁵ ám 19. századi utódai folyamatosan vezették a historia domust. A diósberényi háztörténetet 1905-ben, a püspöki felhívás előtt kezdte meg Rudolf Mátyás, aki plébániatörténeti feljegyzései mellett igen gazdagon adatolta a település fogadott ünnepeit, alapítványait, jeles napjait és azok szokásrendi vonatkozásait.⁵⁶ Egy évtized elteltével, a felhívásnak megfelelően vágott bele a munkába a korábban említett Lerch István és Klein József mellett a pálfai Szánthó Ignác, aki az 1800–1905 közötti történéseknek mindössze 3 oldalt szentelt,⁵⁷ és a bonyhádvarasdi Gestettner Konrád, aki meg sem próbálkozott a hajdani történések feltérképezésével.⁵⁸ Az uradalomban legkésőbb önállósult plébánián, Nagyvejkén 1861 és 1970 között egy plébános sem vezetett historia domust.⁵⁹

⁴⁹ Klein József, 1915. PEL.III.003.historia_vol.I.,0026: 46.old.

⁵⁰ PEL.III.003.historia_vol.I.

⁵¹ PEL.III.148.historia,0016–0030: 26–55.old.

⁵² PEL.III.148.historia,0021–0025: 37–45.old.

⁵³ PEL.III.087.historia,0044–0051: 79–93.old.

⁵⁴ PEL.III.048.historia_vol.I.,0011: 19.old., Valamint uo. 0018: 32.old.

⁵⁵ PEL.III.123.historia_vol.I.,0095–0098: 176–182.old. A kötet hátsó, szám nélküli oldalain (0154–0156) található 5 oldal terjedelemben 3 püspöki rendelkezés másolata, melyek az íráskép alapján Füleky Lászlóhoz köthetők.

⁵⁶ PEL.III.023.historia_vol.I., [digitalizálási szám nélkül]: 170.old., valamint: uo. 0003–0019: 251–282.old., és 0021–0022: 286–289.old.

⁵⁷ PEL.III.098.historia,0004–0005.: 4–7.old.

⁵⁸ PEL.III.019.historia.

⁵⁹ A Pécsi Egyházmegyei Levéltár folyamatosan dolgozza fel a plébániai iratokat, ezért a fenti kijelentéseket a 2020-ban elérhető források ismeretében fogalmaztam meg.

A plébánosok horizontjában Virág Ferenc püspök 1936-os rendelkezésének megfelelően (VÉRTESI, 2015, 29.) megjelennek a vatikáni történekek is, azonban a kegyúri szférát meghaladó országos ügyekre – noha feljegyzéseik alapján naprakész információkkal rendelkeztek – elsősorban a hadi események alkalmával fordítanak nagyobb figyelmet gazdag fogoly, áldozat, kényszermunkára hurcolt és kitelepített személy listájával egészített olykor egodokumentum jegyeit magán viselő leírásukban. Munkáikban a korábban bevett vizitációkat dokumentáló bejegyzések helyét átveszik a bérmlásokról szóló híradások, a plébánosok újmiséiről szóló beszámolók. Noha Klein József apari háztörténete kivételével szüksézübb lett a filiák bemutatása, az első alkalommal Nagy Ferenc muci plébános által képviselt koncepció szerint a feljegyzések bővebben ismertetik a falvak mindennapjait, a társadalmi élet eseményeit, a közművek fejlesztését, vagy éppen a mezőgazdasági jellegű időjárás károkat. Az általuk helytörténeti szempontból jelentősnek ítélt események néprajzi igényű lejegyzése, egy új, akkor még formálódó szemléletre (VANYÓ, 1941, 41.), és a következő évtizedek Heimatbuch⁶⁰ jellegű plébánosi munkáiban megvalósuló attitűdre nyitnak ablakot:

„Ezen év július 2-án Krémer János, hsz. 123. dupla utcában lebontja házát, s vele együtt eltűnt az utolsó, még a német telepítés – 1725 év idejéből, Szakadaton fennállott ház. A ház beosztása, falaiban és homlokzatában elhelyezett faszerkezet a telepes házak faszerkezetét mutatta. E házban őriznek egy agyag kancsót »Hessen Nassau 1724« felírással talapatán. Még a bevándorlók hozták magukkal.”⁶¹

VI. Összefoglalás

Munkámban a Mercy–Apponyi uradalom alsópapságának néprajz tudománytörténeti szerepével foglalkoztam, elsősorban az általuk létrehozott historia domusokat megvizsgálva. Tapasztalataim szerint e dél-magyarországi, főképp 18. században betelepült németek lakta településeken a lokális közösségekre nagy hatást gyakorló, kivételes műveltségű plébánosok körében kibontakozott egy tudományos (történeti, néprajzi, régészeti) látásmód. Munkáikhoz levéltári kutatásokat végeztek és a korszaknak megfelelő néprajzi igényességgel felmérték plébániájuk lakosságának ismereteit. A pécsi püspöki szemináriumot elvégzett alsópapság tehetségesebb tagjainak (az általam vizsgált uradalomban Winkler Mihály, Henckelmann János, Kelemen Tamás János és Nagy Ferenc) latin nyelvű írásai és feljegyzései nem maradtak el a szakma előfutárainak 18. századi

---

⁶⁰ E tulajdonképpen falumonográfiaként meghatározható kötetek nem csupán helytörténeti, hanem jelentős családtörténeti adatokat tartalmaznak. A második világháború utáni kitelepítést követően a németországi és a hazai németeknek egyaránt fokozott igénye mutatkozott a hajdani településközösség kultúrájának ápolására, történetének megismerésére. A mind fizikailag, mind emocionálisan fragmentált lakosság között fontos közvetítő szerepe volt az egyháznak és a német, vagy a német nyelvet is ismerő papságnak, akik nagy számban hozták létre ilyen kötet, vagy működtek közre e munkák megvalósításában. A Heimatbuchok történetéről, metodikájáról és hatásáról lásd a Mathias Beer által szerkesztett tanulmánykötetet: BEER (szerk.), 2010.

⁶¹ Éberhard József, 1936. PEL.III.123. historia_vol.I.,0145: 277.old.

teljesítményétől, noha tudományos érdeklődésre számot tartó eredményeik legfontosabb lejegyzési fóruma településük historia domusa volt. Plébániájuk történetének megírását elsősorban a templom és a plébánosok történetének megírásaként értelmezték, ezzel teremtve meg a 19. századi pécsi egyházmegyei egyháztörténet-írás központi személyisége, Brüsztle József munkájának alapjait.

A tudományos élet differenciálódása azonban háttérbe szorította a régió aktív, barokk és felvilágosodás jegyeit egyaránt magán viselő historia domus-író hagyományát, a reformkorban pedig az uradalom nagyrészt németek lakta területén nem bontakozott ki intézményes, a népi kultúrát értékcentrikusan felfogó professzionális plébánosi látásmód. A 19. századi tudományos közéletben az általam vizsgált régióból Egyed Antal és Wosinszky Mór kivételével a plébánosok kevéssé képviseltették magukat, személyükre pedig polihisztor plébános elődeikkel szemben a tudományágak párhuzamos művelőjeként tekinthetünk.

A 19. század vallási életének látványos formáiról nagyrészt hallgatnak a historia domusok, azokról az olykor négy évtizedet egy településen eltöltő plébánosoktól kevés feljegyzéssel rendelkezünk. A plébánia krónikák újbóli virágkorát a római katolikus egyház belső megújulása és a püspök 1915-ös felhívása hozta el, hiszen ezen évtizedekre a klérus újra aktív, szervező tagja lett a közösségi életnek, tudományos munkássága elsősorban a hitbuzgalmi irodalom irányába fordult. Az uradalom 18. századi plébánosainak, valamint Brüsztle József munkájának fontosságát jelzi, hogy a Zichy Gyula felhívására megszülető historia domusok történeti szakaszában dominánsan e munkákra építettek, ám krónikajellegű feljegyzéseik már távol állnak az intézményesült néprajztudomány eredményeitől.

Függelék: historia domust vezető plébánosok⁶¹ a Mercy–Apponyi uradalomban⁶²

Hógyész⁶³		
működési idő	Név	Jegyzetei a historia domusban
1723–1732	Willerscheid Péter	-
1732–1739	Kierner Károly József	-
1739–1740	Schuhknecht Ferenc	-
1740–1744	Muth Henrik	-
1744–1745	Federspiel András	-
1745–1753	Babonits Pál	-
1753–1760	Fabik Antal	-
1760–1787	Henckelmann János	- ⁶⁴
1787–1798	Pirker József	-
1799–1842	Kolb Károly ⁶⁵	-
1842–1874	Gyenis Károly⁶⁶	1–32.
1874–1881	Hunyady Károly	-
1881–1910	Stericher Péter⁶⁷	32–51. ⁶⁸
1911–1922	Schäfer József	51–55.
1922–1930	Léh József	55–62.
1930–1934	Éberhardt József	62–63.
1934–1938	Bräutigam Ferenc	63.
1939–1958	Pásztor Endre⁶⁹	64–65.

⁶¹ A plébánosok neveit a Magyar Katolikus Lexikon rendszerének megfelelően egységesen magyar formában közlöm.

⁶² A felsorolásban a II. világháború előtt alapított plébániák és a mater rangú települések szerepelnek. Az adatok forrása: BRÜSZTLE, 1876, II, 26–36., 204–207.; 1879, III, 94–126., 546–558., 855–871.; 1880, IV, 139–141., 468–483., 775–776., 814–815., 896–907; DRÓS, 1993, 62.5; 2004, 376., 568–569.; 2005, 460.; 2007, 512–513.; HORVÁTH – PATAY, 2010, 521.; MÁTHÉ, 1993, 334–335.; PATKÓNE KÉRINGER, 1999, 23–129.; VÁRNAGY, 1998, 411.; WEIDLEIN, 1937, 43–44.

⁶³ A német családok betelepítése 1722-ben kezdődött meg.

⁶⁴ Historia domusa jelenleg nem fellelhető.

⁶⁵ Várnagy Antal beszámolója szerint Pirker József és Kolb Károly nem vezetett historia domust.

⁶⁶ Nevéhez köthető a ma ismert háztörténet 1849-es megnyitása, melyben 1869-ig elsősorban körlevél, rendelkezés és alapítványi dokumentumok másolatai olvashatók, néhány köztes *Pro memoria* megjegyzéssel kiegészítve, 1853, 1854, 1864, 1865, 1870 és 1872-ből.

⁶⁷ Gyenis koncepcióját folytatva *Pro memoria* címen tett bejegyzéseket, azonban dokumentum másolatok 1882-ig találhatóak meg a kötetben.

⁶⁸ A kötet utolsó számozott oldala: 50.

⁶⁹ Pásztor Endre pótolta a hiányzó évek történéseit, utolsó kutatható bejegyzése 1939-ből származik.

Szakadát⁷⁰		
működési idő	Név	Jegyzetei a historia domusban
1727–1730	Szigethy (Szégethy) András	-
1737–1741	Marker Ágoston Antal ⁷¹	-
1741–1757	Kovács Simon	-
1757–1759	Inda János	-
1759–1769	Winkler Mihály⁷²	1–97, 103–109.
1769–1771	Mittelbacher Dániel	-
1772–1802	Gruber József⁷³	98–103, 109–175.
1802–1841	Füleky László	176–182.⁷⁴
1841–1844	Mutschenbacher József ⁷⁵	-
1844–1874	Hunyady Károly	182–198.
1874–1887	Wajdits Gyula	198–230.
1887–1897	Szinger Keresztély⁷⁶	231–241.
1897–1918	Pelz Árpád⁷⁷	241–260.
1918	Nagy István ⁷⁸	-
1919–1934	Bräutigam Ferenc	260–275.
1934–1948	Éberhard József	276–293.⁷⁹

⁷⁰ A német családok 1723–1724-ben megkezdődött betelepítése után 1727-ig Hőgyész filiiája volt.

⁷¹ Plébániatörténetre vonatkozó jegyzetei az anyakönyvben találhatóak.

⁷² A plébániatörténet mellett a rendelkezéseket, körleveleket is rögzítette a historia domusba.

⁷³ Gruber József káplánként már 1769-től tett bejegyzéseket a háztörténetbe.

⁷⁴ A kötet szám nélküli oldalain található 5 oldal terjedelemben 3 püspöki rendelkezés másolata, mely az írásképp alapján Füleky Lászlóhoz köthető.

⁷⁵ A működése alatti történések lejegyzését Hunyady Károly pótolta.

⁷⁶ Betegsége következtében 1890-ig vezette a historia domust, azonban az anyakönyvekben 1896-ig megtalálható jellegzetesen szép kézírása.

⁷⁷ Az 1890–1897 között hiányzó jegyzeteket Pelz Árpád nem pótolta.

⁷⁸ Az 1918-as év jegyzeteit Bräutigam Ferenc pótolta.

⁷⁹ A historia domus utolsó számozott oldala: 280, utolsó kutatható bejegyzése 1940-ből származik.

(Diós)berény⁸⁰		
működési idő	Név	Jegyzetei a historia domusban
1788–1810	Szabó József	-
1810–1852	Horváth László	-
1852–1866	Türk Antal	-
1866–1900	Felinger Gyula	-
1900–1908	Rudolf Mátyás⁸¹	1–38, 170–181, 251–289, 302.
1908–1924	Palkó József	248–250, 290–301.
1924–1925	Zanyi Ferenc	182–184.
1925–1936	Faludi Ferenc	39–51, 59, 126–130, 163–169, 184–205, 210–227.
1936	Palotai János⁸²	205–206, 227–230.
1936–1940	Vaszary Kálmán	51–57, 206–209.
1940–1947	Bujdosó Tibor	230–246.
1947–1972	Mim Imre	66–76, 246–247.

Závod⁸³		
működési idő	Név	Jegyzetei a historia domusban
1732–1739	Vogl Jakab Antal	-
1740–1742	Willerscheid Péter	-
1742–1746	Heincze János	-
1746–1747	Kausich Mátyás	-
1747–1751	Wolnhoffer Donát	-
1751/1752	Seng József	-
1752/1760	Schmidt József	-
1760–1787	Kelemen Tamás János⁸⁴	1–14.
1787/1799	Spreng Mátyás	-
1799–1810	Klie györgy	-
1810–1821	Szabó József	-
<i>1821–1857</i>	<i>Hermann Lőrinc</i>	<i>15–26.⁸⁵</i>
1857–1885	Rovacsek György	-
1885–1887	Wosinszky Mór	-
1887–1893	Szerényi Gyula	-
1893–1909	Magyar Miklós⁸⁶	39–45.
1909–1918	Faludi Ádám⁸⁷	26–36, 47–55.
1919–1932	Scharfenberger János	56–73.
1932–1939	Kovács Kálmán	73.
1939–1979	Miklósi István	75–95.⁸⁸

⁸⁰ A kontinuos magyar lakosság visszaköltözése után a németek betelepítése 1728-ban kezdődött meg. 1727-ig Hőgyész, majd 1788-ig Szakadát filiája volt.

⁸¹ A historia domust létrehozásakor három részre osztotta (I. Amivel a hívek etetik a lelkipásztort, II. Amivel a lelkipásztort eteti a híveket, III. Historia Parochiae), ám rendszerét utódai a fogyó oldalak következtében kevésbé tudták fenntartani. Írásképpüket az anyakönyvekkel összehasonlítva azonosítottam.

⁸² Adminisztrátorként tett bejegyzéseket, a plébánosok sorában nem szerepel.

⁸³ Első német lakosai 1718-ban költöztek be Tevelről, majd az 1722-es telepítésétől Hőgyész filiája volt.

⁸⁴ Megírta plébániája történetét, utolsó bejegyzése 1783-ból származik.

⁸⁵ Egyetlen bejegyzése egy 1827-es vizitáció másolata. Kézírását az anyakönyvek alapján azonosítottam.

⁸⁶ Faludi Ádám kérésére levélben küldte meg az 1885–1909 között történt események leírását.

⁸⁷ Pótolta a plébániatörténetet és bemásolta a Recensio adatait. Vö. BRÜSZTLE, 1880, IV, 896–907.

⁸⁸ Az utolsó kutatható bejegyzés 1946-ból származik.

Mucsi ⁸⁹		
működési idő	Név	Jegyzetei a historia domusban
1745–1750	Bayermann János	-
1750–1754	Issl Jakab	-
1754–1773	Sturen Károly	-
1773–1777	Lorber Miksa	-
1777–1778	Kogler Alajos	-
1778–1779	Simon Márton	-
1779–1802	Mihelits János	-
1802–1820	Mildner Simon	-
1820–1832	Nagy József	-
1832–1866	Nagy Ferenc⁹⁰	1–78.
1866	Wajdits Gyula⁹¹	78–79.
1866–1896	Kallenberger (Tarbécsi) József ⁹²	-
1886–1887	Szinger Keresztély (admin.)	79–93.⁹³
1897–1905	Háj Endre	-
1905–1918	Major Károly	-
1918–1940	Kaufmann János	95–101.
1940–1948	Feuerbach Péter	101–112.⁹⁴

Lengyel ⁹⁵		
működési idő	Név	Jegyzetei a historia domusban
1768–1775	Volantics János	-
1775–1826	Paldiányi János	-
1826–1841	Mucsenbacher József János	-
1841–1843	Hunyady Károly	-
<i>1843–1857</i>	<i>Rovácsek György⁹⁶</i>	-
<i>1857–1866</i>	<i>Kallenberger József⁹⁷</i>	-
1866–1881	Weber Adolf	-
1881–1885	Wosinszky Mór	-
1885–1887	Szerényi Gyula	-
1887–1893	Magyar Miklós	-
1893–1894	Klein József	-
1894–1903	Herger József	-
1903–1954	Lerch István⁹⁸	105–131.⁹⁹

⁸⁹ A német családok 1722-es betelepítésétől Hőgyész, majd 1732-től Závod filiája volt.

⁹⁰ Saját koráig megírta plébániája történetét, utolsó bejegyzése 1865-ből származik.

⁹¹ Adminisztrátorként tett rövid bejegyzést, kézírását az anyakönyvek alapján azonosítottam.

⁹² 1888-ban Tarbéczire változtatta vezetéknévét. Távolléte alatt (1886–1888) adminisztrátorok helyettesítették.

⁹³ Kallenberger József jegyzetei alapján adminisztrátorként pótolta a feljegyzéseket a historia domusban.

⁹⁴ Az utolsó kutatható bejegyzés 1944-ből származik.

⁹⁵ Német családokkal való 1728-ban kezdődő betelepítése után Závod filiája volt. Wosinszky Mór, Szerényi Gyula és Magyar Miklós működési idejét az anyakönyvek alapján határoztam meg.

⁹⁶ Körleveleket, rendeleteket másolt a historia domusba.

⁹⁷ Körleveleket, rendeleteket másolt a historia domusba.

⁹⁸ Az első bejegyzéseket 1929-ben tette meg. Pótolta plébániatörténetet a lakosságtól szerzett információk alapján, és Brüstle munkájának vonatkozó fejezete bemásolásával (BRÜSTLE, 1879, III, 546–558.).

⁹⁹ Utolsó kutatható bejegyzése 1945-ből származik.

Nagyvejke ¹⁰⁰		
működési idő	Név	Jegyzetei a historia domusban ¹⁰¹
1861–1866	Gabriel Wlassics	-
1866–1873	Ludovicus Láncz	-
1873–1879	Adamus Gött	-
1879–1882	Dietrich József	-
1882–1885	Szerényi Gyula	-
1885–1887	Brem József	-
1887–1889	Krisztanics István	-
1889–1897	Bakody Károly	-
1897–1898	Klein Tivadar	-
1898–1908	Fuchs Vilmos	-
1908–1912	Kiss Rezső	-
1912–1916	Rajczi János	-
1916–1939	Faust Antal	-
1939–1942	Waszner Ferenc	-
1942	Laczfay Emil	-
1942–1956	Sarlós György	-

Apar(hant) ¹⁰²		
működési idő	Név	Jegyzetei a historia domusban
1726–1732	Stojkovic Márton	-
1732	Puck Kristóf	-
1733–1735	Vogl Jakab Antal	-
1735–1741	Jurash Pál	-
1741–1742	Klentsz Ádám Balázs	-
1742–1747	Grim Gábor	-
1747–1750	P. Horváth Kázmér	-
1750–1760	Egerváry Lajos Pál	-
1760–1762	Fabsics György	-
1762–1766	Nagy Ferenc Szaléz	-
1766–1769	Vex József Frigyes Péter	-
1769–1771	Hersching János Zsigmond Ferdinánd	-
1771–1802	Nunkovics Antal	-
1802–1851	Endrődy Pál	-
1851–1862	Nagy Adalbert	-
1862–1866	Stark Pál	-
1866–1887	Pintér József	-
1887–1894	Wosinszky Mór	-
1894–1923	Klein József¹⁰³	1–64.
1923–1934	Klimkovich József	64–66.
1934–1935	Bucz Emil	66–72.
1935–1947	Gartner Elek	73–152.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Németekkel való betelepítése 1747-ben kezdődött meg, a plébániaalapításig Závod filiája volt.

¹⁰¹ A településen feltehetően nem vezettek historia domust.

¹⁰² A magyarok és rákok lakta település 1722-ig Tevel filiájaként működött, németekkel való betelepítése (és a délszláv lakosság elvándorlása) 1742-ben kezdődött meg. A településeket 1943-ban egyesítették, Hanton önálló templom és kápláni állomás működött.

¹⁰³ A plébánián fellelhető források és Brüstle Recensiojában foglaltak szerint megírta a plébánia történetét. Bejegyzéseit 1915-ben zárta. Vö. BRÜSZTLE, 1876, II, 26–36.

¹⁰⁴ Gartner Elek 1945-ben tette utolsó bejegyzését a historia domusba, melynek utolsó kutatható bejegyzése Mim Imréhez, helyetteséhez köthető, akinek személyét kézírása alapján, az anyakönyvekkel összehasonlítva azonosítottam.

Bonyhádvarasd¹⁰⁵		
működési idő	Név	Jegyzetei a historia domusban
1804–1858	Németh János	-
1858–1896	Ajaky Jenő	-
1896–1898	Pévald Vilmos	-
1898–1907	Trim János	-
1907–1913	Dubniczky László	-
1913–1940	Gestettner Konrád¹⁰⁶	1–27.
1940–1942	Kaufmann János¹⁰⁷	28–36.
1942–1950	Laczfy Emil (admin.)	37–47.¹⁰⁸

Pálfa¹⁰⁹		
működési idő	Név	Jegyzetei a historia domusban
1800–1824	Diviánszky János	-
<i>1825–1861</i>	<i>Megyeli József¹¹⁰</i>	-
<i>1861–1905</i>	<i>Forster Ernő¹¹¹</i>	-
1905–1924	Szánthó Ignác¹¹²	1–14.
1924–1925	Vaszary Kálmán (admin.)	-
1925–1926	Riedl Gusztáv (admin.)	-
1926–1934	Horváth Lajos¹¹³	14–25.
1934–1935	Tillinger Ferenc (admin.)	25–28.
1935–1941	Reil Antal (admin.)	29–47.
1941–1943	Gáll Antal (admin.)	48–57.
1943–1946	Baranyai Ernő	58–87.¹¹⁴

¹⁰⁵ A német családok 1728-ban kezdődő betelepítése után Apar filiája volt. Pévald Vilmos és Trim János működési idejét az anyakönyvek alapján határoztam meg.

¹⁰⁶ A historia domusban röviden szól elődjéről, de a plébánia történetét nem írta meg.

¹⁰⁷ Pótolta a megérkezése előtti hiányzó 5 év történéseinek rögzítését.

¹⁰⁸ Az utolsó kutatható bejegyzés 1945-ből származik.

¹⁰⁹ Az önálló plébániaalapításig Simontornya filiája volt.

¹¹⁰ Önálló kötetben kezdte meg a körlevelek, rendeletek, az alapítványi dokumentumok és saját levelezésének lemásolását. Lásd: PEL.III.098.001.

¹¹¹ Folytatta az elődje által megkezdett kötet, a Pálfára szorosabb értelemben releváns dokumentumok lemásolásával, jegyzőkönyvek lejegyzésével, valamint az átkeresztelkedők névsórának megőrkítésével.

¹¹² Az önálló plébániaalapítástól írta meg a plébánia történetét, utolsó bejegyzése 1919-ből származik.

¹¹³ 1924-től folytatta a plébániatörténetet.

¹¹⁴ Az utolsó kutatható bejegyzés 1945-ből származik.

Levéltári források

PEL = Pécsi Egyházmegyei Levéltár¹¹⁵

- PEL.III.003.historia_vol.I. *Az Aparhanti plébánia története 1726 évtől kezdődőleg.*
- PEL.III.018.historia. *Historia Parochiae Bonyhád.*
- PEL.III.019.historia. *A bonyhádvarasdi rk. egyházközség története 1913.*
- PEL.III.019.006. *Iskolaszéki jegyzőkönyvek 1898-tól.*
- PEL.III.023.historia_vol.I. *Historia Dberény.*
- PEL.III.048.historia_vol.I. *A hőgyész plébánia mutatója és nevezetesebb eseményeinek följegyzései 1849ik évtől fogva.*
- PEL.III.069.historia_vol.I. *istoria parochiae Lengyel-ensis.*
- PEL.III.087.historia. *Liber Annalium Parochiae Mutsiensis ab eiusdem Erectionis tempore, seu ab Anno 1745.*
- PEL.III.098.historia. *A pálfai plébánia története. I. kötet 1918–.*
- PEL.III.098.001. *Intimate Episcopus ab Anno 1842 Januarii.*
- PEL.III.123. historia_vol.I. *Protocollum Parochiae Szakadátensis. Ab Anno 1785.*
- PEL.III.148.historia. *Historia Parochiae Závod ab anno 1718–.*

TML = Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára

MNL TML XIII.1. 54.d. – 55.d. Apponyi család iratai, Úriszéki perek.

Irodalom

BÁNKUTI GÁBOR – VARGA SZABOLCS – VÉRTESI LÁZÁR (szerk.)

2015 *A Pécsi Egyházmegye és az I. Világháború.* Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet.

BÁRTH DÁNIEL

2005 A katolikus egyházi irányítás és a népi kultúra kapcsolatának kora újkori forrásai. In: VARGYAS GÁBOR – BERTA PÉTER (szerk.): *Ethno-Lore XXII.* 47–70. Budapest, Akadémiai Kiadó.

2008 Egyházi források a történeti szokáskutatás szolgálatában. In: FÜLEMILE ÁGNES – KISS RÉKA (szerk.): *Történeti forrás – Néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei.* 290–300. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet – L'Harmattan Kiadó.

2013 Alsópapság és népi kultúra: Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek. In: UŐ (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* 9–42. Budapest, ELTE BTK Folklore Tan-szék.

¹¹⁵ A pécsi egyházmegye historia domusai digitalizálás után visszakerültek az adott plébánia, vagy az ellátó plébánia irattárába, ezért a fenti nyilvántartás az e-archivum jelzeteit követi. A lábjegyzetekben ezért nem csupán a kéziratok eredeti oldalszámait, hanem az e-archivumban őrzött fényképek számait is feltüntettem, így azok mindkét platformon visszakereshetők.

- 2019a Papság és népi kultúra a 18-19. században. Tudománytörténeti kérdésfeltevések. In: KESZEG Vilmos – SZAKÁL Anna (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* 395–410. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.
- 2019b Papok a 18. századi lokális közösségekben: attitűd, mentalitás, világkép. In: FORGÓ András – GÖZSY Zoltán (szerk.): *Katolikus Egyházi Társadalom Magyarországon a 18. században.* 197–210. Pécs, META Egyesület.
- BÁRTH Dániel (szerk.)
- 2013 *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék.
- BEDNÁRIK János
- 2018 *Egyház és helyi társadalom a 19. század második felében: Történeti etnográfiai vizsgálat Buda környéki települések példáján.* Doktori disszertáció. ELTE BTK, Történettudományi Doktori Iskola.
- 2019 Gyümölcsfatermesztés és szlovák grammatika. Egy nemzetiségi falu plébánosa a 19. század első felében. In: KESZEG Vilmos – SZAKÁL Anna (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 27.* 437–453. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.
- BEER, Mathias (szerk.)
- 2010 *Das Heimatbuch. Geschichte, Methodik, Wirkung.* Göttingen, V&R unipress.
- BEKE Margit
- 1997 A historia domus fontossága, helye és gyakorlata. *Magyar egyháztörténeti vázlatok*, 9, 3–4, 149–154.
- BRÜSZTLE, Josephum
- 1874–80 *Recensiouniversi cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis, distincte a tempore amotae cum exitu seculi 17-mi tyrannidis Turcicae, restitutaque in his partibus tranquillitatis, adjunctis quibusdam aetatem hanc antecedentibus, commentariis historicis illustrata* I–IV. Quinque-Ecclesiis, Typis Lycei Episcopalis, C. Ramazetter.
- CSERNA Anna
- 2002 *Az Apponyi család.* Szekszárd, Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára. /Tolna Megyei Levéltár családi iratainak repertóriumai IV./
- CSIBI Norbert
- 2012 A püspöki körlevelek művelődéstörténeti jelentősége a pécsi egyházmegye példáján (1905-1918). In: BÁNKUTI Gábor – VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár (szerk.): *A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai.* 65–84. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet.
- CSIBI Norbert – VÉRTESI Lázár (szerk.)
- 2019 *A világháború kálváriáját járva. A Pécsi Egyházmegye és az I. világháború.* Pécs, META Egyesület.
- DIÓS István
- 1993 Bonyhádvarasd. In: *MKL.* I. 926–927.

- 1993 Diósberény. In: *MKL*. II, 625.
- 2004 Mucsi. In: *MKL*. IX, 376.
- 2004 Nagyvejke. In: *MKL*. IX. 568–569.
- 2005 Pálfa. In: *MKL*. X, 460.
- 2007 Szakadát. In: *MKL*. XII, 513–514.
- DÓKA Klára
- 1987 *Plébániai levéltárak B. kötet*. Budapest, Új Magyar Központi Levéltár. /A Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei II. A Magyarországi Katolikus Egyház levéltári anyagának fondjegyzéke/
- FÉLEGYHÁZY József
- 1936 A historia domus vezetéséről. *Egyházi Lapok*, 17, 10, 296–298.
- FORGÓ András – GÖZSY Zoltán
- 2000 A katolikus egyház viszonya a jozefinista reformokhoz. Kihívások és válaszok. In: BARABÁS Gábor – CSIBI Norbert – GYIMESI Réka (szerk.): *Pontes. A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve 1*. 115–132. Pécs, PTE BTK Történettudományi Intézet.
- GAÁL Attila
- 2005 Wosinsky Mór, Tolna Vármegye Museumának megálmodója és létrehozója. In: Uő (szerk.): *Wosinsky Mór „...a jeles pap, a kitűnő férfiú, a nagy tudós...” 1854–1907*. 7–38. Szekszárd, Wosinszky Mór Megyei Múzeum.
- GAÁL Attila (szerk.)
- 2005 *Wosinsky Mór „...a jeles pap, a kitűnő férfiú, a nagy tudós...” 1854–1907*. Szekszárd, Wosinszky Mór Megyei Múzeum.
- GALAMBOS, Franz
- 1987 *Glaube und Kirche in der Schwäbischen Türkei des 18. Jahrhunderts. Aufzeichnungen von Michael Winkler in den Pfarrchroniken von Szakadát, Bonyhád und Gödre*. München, Ungarisches Institut München. /Studia Hungarica 34./
- GALAMBOS (GÖLLER) Ferenc
- 1989 Winkler Mihály a „közjó előmozdítója” a 18. században. In: SZITA László (szerk.): *Baranya Megyei Helytörténetírás 1989*. 485–526. Pécs, Baranya Megyei Levéltár. 485–526.
- 2000 Brüsztle József és műve, a „Recensio”. *Pécsi Szemle*, 3, 3, 2–20.
- GÁRDONYI Máté
- 1994 A magyar egyházpolitika tényezői 1848 és 1918 között. In: Szn.: *Munkálatok*. 178–194. Budapest, Budapest Növendékpapság Egyháziroldalmi Iskolája.
- GERGELY Jenő
- 2004 Egyházi autonómiák Magyarországon. In: Uő (főszerk.): *Autonómiák Magyarországon 1848–1948*. 155–189. Budapest, ELTE Történettudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történet Program.
- GLÜCK, Helmut
- 2002 *Deutsch als Fremdsprache in Europa vom Mittelalter bis zur Barockzeit*. Berlin – New York, Walter de Gruyter.

GÓZSY Zoltán

- 2013 Szempontok az 1733-as Cassa Parochorum összeírások vizsgálatához Baranya és Tolna megye példáján. *Levéltári Közlemények*, 84, 2, 113–144.
- 2019 Az alsópapság helyzete a 18. században a pécsi egyházmegyében. In: UŐ et FORGÓ András (szerk.): *Katolikus Egyházi Társadalom Magyarországon a 18. században*. 211–258. Pécs, META Egyesület.

GÓZSY Zoltán – VARGA Szabolcs

- 2009 Kontinuitás és reorganizáció a pécsi egyházmegye plébániahálózatában a 18. század első évtizedeiben. *Századok*, 143, 5, 1123–1161.
- 2015 A pécsi egyházmegye kora újkori történetének kutatási lehetőségei. In: KLESTENITZ Tibor – ZOMBORI István (szerk.): *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára*. 65–77. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

GULYÁS Judit

- 2011 A magyar folklórisztika előzményei (1782–1848). In: PALÁDI-KOVÁCS Attila – FLÓRIÁN Mária (szerk.): *Magyar Néprajz I.1. Táj, nép, történelem*. 127–142. Budapest, Akadémiai Kiadó.

GUNST Péter

- 2000 *A magyar történetírás története*. Debrecen, Csokonai Kiadó.

HARTMANN, Rudolf

- 1933 „Recensio” J. Brüstles als Quelle für die deutsche Ansiedlung in der Schwäbischen Türkei, im 18. Jahrhundert. *Deutschungarische Heimatblätter* V, 54.

HORVÁTH Sándor – PATAY Pál

- 2010 Závod. In: *MKL*. XV, 521.

JENEY Andrásné – TÓTH Árpád

- 1996 *Tolna megye*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. /Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 10./

KACZIÁN János

- 1986 Az Egyed Antal-féle felmérés. In: KACZIÁN János – CSERNA Anna: *Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna vármegyéről*. 1–27. Szekszárd, Tolna megyei Levéltár.

KATUS László

- 1991 A magyar katolicizmus a XVIII–XIX. században. In: SOMORJAI Ádám – ZOMBORI István. (szerk.): *A katolikus egyház Magyarországon*. 59–73. Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Munkabizottsága. /*Ecclesia Sancta* I./

KÁDÁR Zsófia

- 2011 Hogyan dolgozott egy 17. századi jezsuita történetíró? Dobronoki György Leveleskönyve és a soproni historia domus (1636–1639). In: BARTÓK Zsófia Ágnes et al. (szerk.): *Mű & Szerző*. 137–150. Budapest, ELTE BTK.

KÁPOLNÁS Mária, V.

- 2005 Wosinsky Mór élete és munkássága a fényképek tükrében. In: GAÁL Attila (szerk.): *Wosinsky Mór „...a jeles pap, a kitűnő férfiú, a nagy tudós...” 1854–1907*. 175–212. Szekszárd, Wosinszky Mór Megyei Múzeum.

KERSÁK Pál

- 1983 Pécsi Püspöki Levéltár. In: BALÁZS Péter (szerk.): *Magyarország levéltárai*. 302–307. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.

KOSÁRY Domokos

- 1983 *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

KÓSA László

- 2001 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest, Osiris Kiadó.

KOVÁCS József

- 2015 A Historia Domus mint a plébánia működését összegző forrás. In: Kiss Zsolt Tamás – LŐRINCZ Dávid (szerk.): *A szegedi Szent Gellért Szeminárium évkönyve*. 117–128. Szeged, Szent Gellért Szeminárium.

LANDGRAF Ildikó

- 2011 A folklorisztika önálló tudományszakká válása (1890–1920). In: PALÁDI-KOVÁCS Attila – FLÓRIÁN Mária (szerk.): *Magyar Néprajz I.1. Táj, nép, történelem*. 158–174. Budapest, Akadémiai Kiadó.

LANTOSNÉ IMRE Mária

- 1991 A katolikus németiség népi hitélete a Pécsi Egyházmegyében. *Baranya*, IV, 1–2, 175–188.
- 2003 Ikonográfiai program és szakrális tájformálás (Závod a 18-19. században). In: GAÁL Attila (szerk.): *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 25*. 197–215. Szekszárd, Wosinszky Mór Megyei Múzeum.

MAGYAR Zoltán

- 2007 Orális tradíciók és népi történelemszemlélet „felülnézetben”. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. 372–380. Budapest, Akadémiai Kiadó.

MAUL-LINK Dóra

- 2019 *Egy falusi plébános hagyatéka*. https://mnl.gov.hu/mnl/tml/hirek/egy_falusi_plebanos_hagyateka (letöltés ideje: 2020. április 24.)

MÁTÉ Gábor

- 2011 Az 1848–49-es szabadságharc pécsi és baranyai eseményei a kárászi Jankó János plébános feljegyzéseiben. *Pécsi Szemle*, 14, 2, 22–25.
- 2018 A dél-dunántúli rácok történeti néprajzi kérdései a 17–18. században. *Ethnographia*, CXXIX, 3, 371–390.

MÁTHÉ József

- 1993 Aparhant. In: *MKL*. I, 334–335.

MKL

- 1993–2014 *Magyar Katolikus Lexikon*. Főszerk.: Diós István. Budapest, Szent István Társulat.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

- 1989 Néprajzi törekvések a reformkori Magyarországon. *Ethnographia*, C, 14, 109–120.
- 2006 *A nemzetiségek néprajzi felfedezői*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 2011 A magyar etnográfia tudománytörténete. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila – FLÓRIÁN Mária (szerk.): *Magyar Néprajz I.1. Táj, nép, történelem*. 39–125. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 2012 A Tudományos Akadémia és a néprajzi kutatások képviselője, támogatása a 19. században. In: BARTHA Elek (szerk.): „*A burgonyától a szilvafáig*.” *Tanulmányok a hetvenéves Kósa László tiszteletére*. 142–164. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék.
- 2016 *Magyar népismeret 19. században. Előfutárok és klasszikusok*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.)

- 1985 *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. Budapest, Gondolat Kiadó.

PATKÓNÉ KÉRINGER Mária

- 1999 *Pécsi Egyházmegye*. Budapest, EFO Kiadó és Nyomda. /Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 7./

PETROVICH Éde

- 1983 Pécsi Káptalani Levéltár. In: BALÁZS Péter (szerk.): *Magyarország levéltárai*. 307–308. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.

SCHMELCZER-POHÁNKA Éva

- 2018 „Én sok poros aktát ástam ki a levéltárak aljából. Ha valaki ezen felül kíván történetet írni, tegye, fogjon hozzá, kutasson tovább – és írjon.” Brüstle József Antal plébániatörténeti kutatási a 19. század második felében. In: GYÁNTI István – KULT László (szerk.): *Tanulmányok Ódor Imre emlékére*. 418–427. Pécs, MNL Baranya Megyei Levéltára.
- 2020 *Pro Memoria. 100 éve hunyt el Wajdits Gyula püspöki helynök, pápai prelátus (1842–1920)*. <https://pecsiegyhazmegye.hu/intezmenyek-szervezetek/pecsi-egyhazmegyei-konyvtar/3527-pro-memoria-100-eve-hunyt-el-wajdits-gyula-puspoki-helynok-papai-prelatus-1842-1920> (letöltés ideje: 2020. április 22.)

SZEMERKÉNYI Ágnes

- 2011 A magyar folklorisztika tudományos megalapozása (1848–1890). In: PALÁDI-KOVÁCS Attila – FLÓRIÁN Mária (szerk.): *Magyar Néprajz I.1. Táj, nép, történelem*. 142–158. Budapest, Akadémiai Kiadó.

SZÖLÖSY Károly

- 1892a Pécs egyházmegyei papság irodalmi működése. *Magyar Sion*, 6, 7, 551–556.
- 1892b Pécs egyházmegyei papság irodalmi működése. *Magyar Sion*, 6, 8, 619–630.
- 1892c Pécs egyházmegyei papság irodalmi működése. *Magyar Sion*, 6, 9, 711–716.

SZUROMI Szabolcs Anzelm

2006 *Egyházi intézménytörténet*. Budapest, Szent István Társulat. /Instituciones 5./

TOMISA Ilona

1992 *Visitatio Canonica. Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.

1998 Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc az egyházi forrásokban. A nyalkai historia domus tanulságai. In: KRÍZA Ildikó (szerk.): *Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*. 291–301. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.

VANYÓ Tihamér

1941 A plébánia-történetírás módszertana. *Regnum*, 4, 3–64.

VARGA Szabolcs

2006 A plébániai levéltárak forrásértéke a pécsi egyházmegyében. In: VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár (szerk.): *A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai. Egyháztörténeti kutatások levéltári alapjai különös tekintettel a Pécsi Egyházmegyére*. 135–161. Pécs, Pécsi Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet.

VÁRNAGY Antal

1998 *Hőgyész. Községtörténeti monográfia II*. Hőgyész, Hőgyész Nagyközség Önkormányzata.

1999 *Liturgika. Szertartástan, az egyház nyilvános istentisztelete*. Abaliget, Lám-pás Kiadó.

VÉRTESI Lázár

2015 Historia domusok a pécsi egyházmegyében. In: KLESTENITZ Tibor – ZOMBORI István (szerk.): *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára*. 25–29. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

WEIDLEIN János

1937 *A Tolna megyei német telepítések*. Pécs, Tolna vármegye közössége. /Tolna vármegye múltjából 3./

BENCE AMENT-KOVÁCS

THE ROMAN CATHOLIC LOWER CLERGY OF THE MERCY-
APPONYI DOMAIN. HISTORICAL VIEWPOINT AND
ETHNOGRAPHIC INTEREST

My work addresses the role of ethnography in the history of the lower clergy of the Mercy–Apponyi domain. As my experience shows, the highly educated parish priests of these settlements in southern Hungary, mainly inhabited by Germans, maintained a certain scientific (historical, ethnographic, archaeological) perspective. They conducted archival research and assessed the knowledge of their parishioners in line with the ethnographic sophistication of the era. Their writings in Latin were on par with the achievements of their 18th-century professional peers, although the most important forum for recording their achievements was the *historia domus* (house history, i.e. parish history) of their settlement. The writing of the history of their parish was interpreted primarily as the writing of the history of the parish priests and the building of the church, thereby laying the foundations for the work of József Brüsztle (and his successors in the 20th century), the central figure in church historiography in the 19th century in the diocese of Pécs. However, the differentiation of scientific life pushed the region's active *historia domus*-writing tradition to the background, and in the Hungarian Reform Era, these parish priests failed to adopt a professional perspective that embraced folk culture in a value-oriented way. The parish priests, some of whom spent four decades in a settlement, remain largely quiet about the visual forms of 19th-century religious life. The second flourishing of parish chronicles was brought about by the internal renewal of the church and the bishop's 1915 call, foreshadowing the clerical attitude of the *Heimatlbücher* (hometown books) after World War II.

Keywords: lower clergy, *historia domus*, local community, history of science, Tolna county